HISTORISCHE LESSEN

OVER

DE CHOLERA

DOOR

C. PRUYS VAN DER HOEVEN.

Jol. Beeke
1832.

HISTORISCHE LESSEN

OVER

DE CHOLERA.

HISTORISCHE LESSEN

OVER

DE CHOLERA.

DOOR

C. PRUYS VAN DER HOEVEN.

Te Leiden,
BIJ C. C. VAN DER HOEK.
1832.

VOORBERIGT.

Nooit zoude 't mij in de gedachten gekomen zijn, het honderdtal boeken over de Cholera met nog één te vermeerderen, ware 't niet, dat verscheidene mijner Leerlingen mij over de behandeling der nieuwe, onbekende plaag, welke na zoo vele anderen ook onze gewesten bezoekt, geraadpleegd hadden, en onder dezen dezulke, die in de Cholera–hospitalen ter verpleging van zieken werkzaam zijn. In het begin dezes jaars had ik getracht door de volgende lessen hen en mijzelven op de komst der Epidemie voor te bereiden. Thans mogen ze hun tot herinnering strekken, en tot een blijk van achting en vriendschap, die ik koester voor jongelieden, die waar het Vaderland hunne hulp behoeft, te vinden zijn. Eenmaal stonden ze aan de spits van het

leger en schroomden de vijandelijke kogels niet, nu staan ze aan de legersteden der kranken waar dood en besmetting rondwaren. Edele Jongelingen! zoo wordt gij al vroeg ingewijd tot uw' verheven stand en betrekking in de maatschappij der menschen!

Men wachte hier dus evenmin een werk voor Geleerden, als voor het groot publiek. Voor de eersten is het te weinig, voor de laatste te veel. Eene Geschiedenis der Cholera te schrijven, gelijk het behoort, is het werk van een lateren leeftijd en grooter bekwaamheden. Het mijne is slechts eene ephemère, welke, wordt mijn wensch vervuld, met de Cholera spoedig verdwijnen zal.

Leiden 30 Julij 1832.

AAN MIJNE

GELIEFDE LEERLINGEN

WORDEN DEZE LESSEN OPGEDRAGEN

DOOR HUNNEN VRIEND

Den Schrijver.

——— *macies et nova febrium*
Terris incubuit cohors;
Semotique prius tarda necessitas
Leti corripuit gradum.

HORAT.

I.

Er is een gedeelte van de Geschiedenis der Geneeskunde, hetwelk om deszelfs belangrijkheid onze aandacht bovenal waardig moet geschat worden. Het is van die algemeen heerschende Volksziekten, Epidemiën genaamd, die zich over geheele wereldstreken uitbreiden en meermalen de grootste verwoestingen aanrigten. Immers dezelve geven ons gelegenheid tot groote vergelijkingen van menschen en volken, en leveren eene gewigtige bijdrage tot de physische Historie van ons geslacht. Daarenboven maakt derzelver kennis den praktischen Geneesheer geschikt, om uit het voorledene het tegenwoordige te beoordeelen en daarnaar zijne handelwijze in te rigten.

In later jaren heeft dan ook de belangrijkheid van dit gedeelte der Historiekennis de opmerk-

zaamheid der geleerde beoefenaars onzer wetenschap tot zich getrokken en hen opgewekt, om dit onderwerp in 't bijzonder te bewerken. Aldus ontstonden de veelomvattende werken van eenen Ozanam en Schnurrer, welke hen die verlangen dit gedeelte onzer studie te kennen, tot eene geschikte leiddraad verstrekken kunnen.

Nog belangrijker wordt ons die studie in onze dagen, waarin eene hevige Epidemie uit Azia herkomstig Europa is binnengetrokken, zich allengskens meer en meer heeft uitgebreid en zelfs ons Vaderland bedreigt. Of heeft niet te midden der politieke rampen, die ons werelddeel beroeren, ook nog dit physiek kwaad alle gemoederen met angst en schrik vervuld, zoodat in onzen huisselijken kring de *Cholera morbus* het onderwerp der dagelijksche gesprekken geworden is.

Ik beloofde u daarover te zullen spreken en besteedde onze wintervacantie om mij door het heerleger van boeken over die ziekte door te worstelen. In 't begin, ik beken het, beving mij eene huivering bij het denkbeeld aan dat Hercules-werk. Doch ik had mijn woord gegeven en mijn pligt was het mijne oppervlakkige kennis aangaande eene zaak, welke mijne studie zoo naauw betrof, meer en meer te volmaken. Ik sloeg dus handen aan 't werk en weldra bespeurde ik, dat met eene goede methode vele

zwarigheden konden worden opgeruimd en de lange weg aanmerkelijk bekort kon worden. Ik wil u zeggen, hoe mij dit gelukte, misschien kan 't u in 't vervolg van nut zijn.

Toen ik dien hoop Cholera-boeken en boekjes daar vóór mij zag, begon ik nu dit dan dat te doorbladeren, al bladerende merkte ik, dat velen hetzelfde vertelden, dat niet weinigen of in hypothesen zich verdiepten, of *a priori* over alles beslisten en de meesten er over praatten als blinden over de kleuren. Zoo kwam ik van zelf aan het scheiden en schiften en eindelijk viel mij in, om mij vooreerst aan louter daadzaken te houden. En zoo ontstond bij mij het denkbeeld, om alles historisch te onderzoeken. Eerst de oudste berigten aangaande onze gewone Cholera, vervolgens die aangaande Cholera in het Oosten, eindelijk aangaande de tegenwoordige Epidemie van haren eersten oorsprong in Bengalen tot op haren togt door Europa. Op die wijze ging ik aan 't klassificeren mijner schrijvers. Aan 't hoofd stonden Aretaeus en Sydenham voor de gewone Cholera. Op dezen volgden onze Jac. Bontius, James Lind en anderen voor de *Cholera Indica*. Eindelijk kwamen de schrijvers over de Cholera die thans heerscht, in de eerste plaats die, welke ze bij haar begin in Bengalen hebben waargenomen, inzonderheid onze bekwame landgenoot de Med.

Doct. R. Vos, daarna de Hoogl. Blume over de Javaansche Epidemie, laatstelijk de beschrijvers der Cholera in Europa Lichtenstädt, Remer, Horn, Swartendijk Stierling enz.

Behoef ik u wel te verzekeren, dat deze wijze van studie, deze historische methode mij de zaak veel gemakkelijker maakte. Maar zij bezorgde mij nog menig voordeel buiten dat. Want zij deed mij niet slechts de Epidemie op den voet volgen, maar gaf mij te gelijk menigen wenk ter waardering van bijzondere gevoelens over voorname punten en ter beoordeeling van bronnen, die zoo ergens hier hoogst noodig is. Niet alles toch wat over de Cholera het licht zag heeft gelijke waarde, noch gelijke auctoriteit. Tijds-economie is voor ons die zoo veel te doen en te leeren hebben van groot belang. Daarom hield ik mij aan de bronnen en vroeg in de eerste plaats: heeft de man kennis van de zaak, waarover hij schrijft? en vervolgens vroeg ik mij, verdient hij vertrouwen? Iemand toch, die de Cholera zelve niet gezien heeft, of aan eenig systema verslaafd is, kan in dezen geen getuigenis der waarheid afleggen, dat eenigzins geldig mag heeten.

Een woord dan over de bronnen die ik voornamelijk geraadpleegd heb.

I. Aretaeus de groote diagnosticus der oud-

heid. Hij leefde in de eerste Eeuw onzer jaartelling onder Keizer Trajanus, en zijn boek door onzen Boerhaave uitgegeven wordt met regt voor een meesterstuk gehouden van getrouwe natuurschildering.

II. Sydenham een waarnemer onder de lateren, het naast bijkomende aan den eenigen Hippocrates en van wien Boerhaave getuigt, dat hij hem nooit te vergeefs bij zijne kunst geraadpleegd heeft.

Voor de Cholera Indica voornamelijk onzen

III. Jacob Bontius een man van kunde en beproefde trouw.

Voor de tegenwoordige Epidemie in Indie las ik

IV. R. Vos onzen bekwamen landgenoot, praktiserend Geneesheer in Bengalen. Hij was op het tooneel der gebeurtenis toen dezelve het eerst in Bengalen zich vertoonde en beschreef ze met die eenvoudigheid, welke altijd het kenmerk was van waarheidsliefde.

V. Johnson de bekende autheur over de ziekten der tropische gewesten en zijn vertaler Daum, die enkelde eigene waarnemingen heeft medegedeeld. Eerstgenoemde heeft onzes inziens te veel op met zijne hypothese over de sympathie van huid en lever en met zijne Engelsche methode.

VI. Meer andere Engelsche schrijvers: An-

nesley, Good, Searle enz. van welke de laatste de ziekte zelf onderging en als product van het *miasma paludosum* beschouwde.

VII. Blume voor de ziekte op Java. Zijn werk bevat vele belangrijke rapporten en daadzaken.

VIII. Lichtenstädt voor de Epidemie in Rusland. Ook dezen schrijver zijn wij vele gewigtige stukken en facta de Russische Epidemie betreffende verschuldigd, van welke sommigen door Tilesius zijn overgenomen, die als *historicus* overigens geene waarde bezit.

IX. Remer voor de Epidemie te Warschau zijn werkje verspreidt veel lichts over de ziekte in de hoofdstad van Polen tijdens den oorlog.

X. Horn voor de Epidemie te Berlijn, die vele bewijsgronden voor de besmettelijkheid aanvoert; gelijk dit vroeger door Lichtenstädt voor Rusland geschied was.

XI. Onze Swartendyk Stierling, welke op dit punt van beiden verschilt. Hij heeft allerbelangrijkste waarnemingen aangaande de ziekte te Hamburg medegedeeld.

Vreemd moet het in den eersten opslag schijnen, dat over voorname punten, inzonderheid over het punt van besmettelijkheid zoo groot verschil van meeningen bestaat. Wij willen ons onderzoek niet vooruitloopen, maar u alléén doen opmerken, dat de Schrijvers aan dat woord

niet altijd dezelfde beteekenis hechten, dat velen heldere pathologische begrippen missen en dat eindelijk vooroordeel, eigenbaat, menschenvrees wel eens hare rol gespeeld hebben. Met leedwezen moet ik erkennen, dat de gansche Geschiedenis dezer Epidemie op nieuw geleerd heeft, dat de medicinale cultuur in Europa nog veel te wenschen overlaat en dat menschen — altijd menschen blijven. Hoe weinigen op wien het Horatiaansche past:

Justum et tenacem propositi virum,
Non civium ardor prava jubentium,
——— ——— mente quatit solidâ.

Ten einde geregeld voort te gaan, dacht ik de zaak eerst als *historisch factum* te moeten beschouwen. De wetenschappelijke behandeling, zoo zij al mogelijk is, komt achteraan. Door zoodanige beschouwing en behandeling wint men onbegrijpelijk veel. Doch zij is niet gemakkelijk; want de menschelijke geest heeft eer ballast noodig dan vleugels.

Ik zal derhalve dezen analytischen weg volgende beproeven, hoever wij daarmede kunnen komen.

Wat is Cholera? Ziet daar de eerste vraag, die wij ons zelven moeten beantwoorden. Wij willen dit doen met A r e t a e u s en S y d e n h a m in de hand.

Wat is Cholera in Indië? Ziet daar eene tweede waarop vooral onze **Bontius** het antwoord geven zal.

Wat is de tegenwoordig heerschende Cholera? Dit is de derde vraag waarop wij de Schrijvers over deze ziekte van haren eersten oorsprong in Bengalen (in 1817) tot hare latere verschijning in Europa moeten naslaan, volgens de natuurlijke opvolging van tijd, waarna wij eenige algemeene resultaten uit dit Historisch Onderzoek willen afleiden.

En hiermede heb ik u den gang onzer volgende navorschingen voorgesteld en afgebakend.

In de eerstkomende les willen wij de vraag: wat is Cholera pogen te beantwoorden.

II.

Wat is Cholera? Met de beantwoording dezer vraag beginnen wij onze taak. Zonder ons thans in geleerde onderzoekingen te verdiepen over de etymologie van het woord door sommigen van χολή en ῥέω, door anderen van χολάς, een dam afgeleid, terwijl eindelijk anderen het woord bij overbrenging van χολέρα een goot ontleend achten, in welk laatste geval de bijvoeging van *morbus* althans niet ongepast zijn zoude, willen wij aanvangen met de beschrijving der ziekte zoo als zij ook onder ons 's jaarlijks voorkomt en reeds

door Aretaeus, Sydenham en anderen is afgemaald.

De Cholera, zegt Aretaeus, is een geweldig terugstroomen van alle de stoffe in het ligchaam naar slokdarm, maag en darmen, eene zeer schielijk afloopende ziekte. Naar boven wordt door braking uitgedreven wat in de maag bevat is, naar onderen de vochten die in de darmen aanwezig zijn. Wat door braking het eerst geloosd wordt, heeft het voorkomen van water, wat door stoelgang afgaat, is dunne stinkende drekstof, want de oorzaak is eene voortdurende indigestie. Als dit door een lavement wordt weggenomen, komen eerst dunne slijm. daarna galstoffen voor den dag. In het eerste tijdperk is de kwaal ligter en zonder pijn; later met spanningen in de maag en krimpingen in den buik. Wanneer het erger wordt en de krimpingen vermeerderen komt er flaauwte bij, slapheid der leden, wegzinking van kracht, groote angst en afschuw van voedsel en als er wat genomen is, wordt het met veel geweld en walging weder uitgebraakt, met ontlasting van gele gal van boven en van onderen. Er ontstaan krampen, trekkingen in de spieren van kuiten en armen. De vingers worden krom onder duizeling en hik, de nagels worden blaauw, de uiteinden stijf en koud, alles trilt en dan eerst als de kwaal zich ten einde spoedt, zweet de lijder.

Zwarte gal ontlast zich van boven en van onderen. De pis wordt in de blaas door kramp teruggehouden. Dezelve kan echter niet veel zijn, om de menigte vocht, die door den afgang geloosd wordt; de stem gaat weg, de polsslagen worden zeer klein en rad als bij flaauwten. Onophoudelijk looze brakingen, persing tot afgaan en eindelijk een ellendige smartelijke dood onder stuipen, worgen, en braken.

De ziekte is meest eigen aan den zomer en den herfst, minder aan 't voorjaar, 't minst aan den winter; en onder de leeftijden meest aan den krachtvollen bloei der jaren, het minst aan de grijsheid; meer aan kinderen, doch bij dezen minder doodelijk.

Het is kwaad de ontlastingen te onderdrukken; want het zijn onverteerde stoffen, men moet ze dus laten gaan en somtijds door laauw water drinken bevorderen, met weinig te gelijk, om de spanningen in de maag niet te vermeerderen. Bij krimpingen en koude voeten, moet men den buik, met warmen olij waarin wijnruit en komijn gekookt is, inwrijven, om de winden te verdrijven. Ook moet men er wol opleggen en de beenen wrijven tot aan de kniën om de warmte terug te brengen en daarmede voortgaan tot van onderen drekstof en van boven gal ontlast is. Daarna als er nog galbraking en spanning met walging, benaauwdheid en krachteloosheid

blijft, moet men twee bekers koud water te drinken geven, om de braking te stillen en de hitte der maag te koelen. Als dit alles niet baat, zet men koppen tusschen de schouderbladen en onder den navel. Somtijds heeft de versche lucht de krachten opgewekt en de spijs in de maag doen blijven en ademhaling en pols verbeterd. Doch als dit verergert, moet men op buik en borst die middelen aanleggen, welke tegen de flaauwten zijn aangeprezen (opwekkende, aromatieke, balsamische oliën namelijk) als het zweet ophoudt en de maag spijzen tot zich neemt en niet uitbraakt; de pols voller en krachtiger wordt, en de kramp aflaat; maar de hitte overal toeneemt en aan de uiteinden zelfs hinderlijk wordt en de slaap de beterschap bevestigt, alle overblijfselen der kwaal ten onderbrengt en de digestie der spijzen volkomen herstelt, dan moet de lijder den tweeden of derden dag uit de kuur vrijgelaten en aan zijne gewone bezigheid teruggeven worden. Maar als hij op nieuw alles uitbraakt, het zweet aanhoudend blijft, de zieke koud en blaauw wordt en de pols bijna weg is en de krachten zinken, dan is het best, een goed heenkomen te zoeken.

Mij dunkt deze beschrijving van Aretaeus zal u beter, dan eene lange lijst van *symptomata* in staat stellen, u een denkbeeld van die ziekte te maken, welke wij met den naam Cho-

lera bestempelen en in den nazomer of sporadisch of epidemisch waarnemen. Om evenwel de trekken van dit beeld ons nog dieper in te prenten, willen we Thomas Sydenham opslaan en zijn portrait der ziekte met dat van Aretaeus vergelijken. Wij zullen zien hoezeer beiden overeenstemmen.

Deze ziekte, dus lezen wij bij Sydenham, deze ziekte, welke, gelijk wij te voren zeiden in 1669 zich verder dan in eenig ander jaar, zoover ik heb kunnen opmerken, had verspreid, pleegt alleen dat jaargetij, 't welk den vlugtenden zomer en naderenden herfst omvat, te beminnen, met dezelfde getrouwheid en standvastigheid waarmede de zwaluw de beginnende lente, of de koekoek de zomerhitte lieft. Die van onmatigheid en indigestie ten allen tijde veroorzaakt wordt, hoewel in verschijnselen aan gene niet ongelijk, is echter van eene andere herkomst. Gemakkelijk herkent men de kwaal. Daar ontstaan hevige brakingen en ontlastingen naar beneden van bedorven stoffen, met veel bezwaar en benaauwdheid. Hevige buikpijnen, spanning en opzetting, maagkramp, dorst en snelle radde, niet zelden kleine en ongelijke pols, met hitte en angst; daarbij ook eene lastige walging, somtijds sterk zweet, kramptrekkingen in beenen en armen, flaauwten, koude der ledematen met meer dergelijke toevallen,

die de de omstanders grootelijks beangstigen en ook binnen het kort bestek van 24 uren den lijder ombrengen.

Tot behandeling dezer gevaarlijke kwaal sloeg Sydenham den volgenden weg in. Hij begon met eene dunne hoendersoep die hij deels den lijder laauw liet drinken. deels als clysma toediende en ging daarmede voort, tot dat door zoodanige diluerende drank de scherpe vochten of ontlast of verzacht waren. Daarop, gewoonlijk drie of vier uren later, besloot hij de kuur met een opiaat (een *haustus* bijvoorb. met 16 droppels *laudanum*). Bijaldien echter de geneesheer later gehaald wordt, nadat de lijder reeds is uitgeput, met koude ledematen, dan moet men aanstonds zonder omwegen tot het plegtanker de *laudanum* zijne toevlugt nemen, hetgeen niet alléén bij dringende toevallen, maar ook bij, en na het ophouden der brakingen en ontlastingen dagelijks 's morgens en 's avonds moet herhaald worden, tot dat de zieke zijne vorige krachten herkregen heeft.

Deze ziekte, laat hij er eindelijk op volgen, hoewel epidemisch, overschrijdt zelden de maand Augustus, waarin zij 't eerst begonnen is. Niettegenstaande dezelfde oorzaken blijven voortduren, die haar konden opwekken, het misbruik van vruchten namelijk, zien wij dezelfde gevolgen niet daaruit voortkomen; even als of

in de lucht van deze maand iets bijzonders verborgen lag, hetgeen de eigenaardige veranderingen, deze ziekte alléén eigen, kan te weeg brengen.

Laat mij nog hierbij voegen de beschrijving van onzen te onregt weinig bekenden Landgenoot Jodocus Lommius en den Engelschen legerarts John Pringle welke beiden de ziekte in ons Vaderland gezien en behandeld hebben. Ook bij deze Schrijvers ontmoeten wij genoegzaam dezelfde teekenen.

Hoort hoe Lommius ze beschrijft: van alle ziekten der darmen is diegene de hevigste, welke de Grieken *Cholera* heeten. De gal wordt van boven en van onderen uitgedreven, eerst dun, bleek geelachtig, daarna dikker en meer gekleurd; 'er komen hevige buikpijnen, krimpingen en spanningen bij, en een onverzadelijke dorst, een radde, kleine, snelle en introkken pols: dikwijls zweet over 't gansche lijf, en zoo de kwaal toeneemt, zinkt de pols bijna geheel weg, handen en voeten worden zamengetrokken, een koud zweet breekt uit, en de lijder wordt flaauw en als de kwaal ten hoogste gestegen is, valt hij in onmagt en 't is niet te wonderen, dat hij onder zulk een zamenloop van toevallen spoedig bezwijkt.

Die ziekte heerscht gewoonlijk in den zomer en herfst, vooral bij kinderen; bij ouderen is

zij zeldzamer en meer te duchten. Een hevige dorst is in deze ziekte zonder eenig nut. Bijkomende slaap is een best teeken. Dikwijls wordt de blaas aangedaan en er ontstaat eene branding der urien en moeijelijke pisloozing. Hoogst bedenkelijk is het, als 'er bezwijming bijkomt, of het uitgebraakte eene kwade drek-lucht heeft.

John Pringle die de ziekten der Engelsche armee in de Nederlanden zoo meesterlijk beschreef, merkt omtrent de Cholera aan, dat zij algemeen is in lage moerassige streken, in dezelfde jaarsaisoenen der koortsen, in welke dezelve overgaat, wanneer de ontlastingen ontijdig gestopt worden; dat in zomer en herfst de vezels meer verslapt en de vochten tot bederf geneigd zijn, waaruit of koorts of Cholera, of dysenterie ontstaat, wanneer namelijk de afscheidingen vooral de huidfunctie gestoord wordt zoodat de zomer en herfst de ongezondste jaarsaisoenen zijn niet alleen in de warmer klimaten, maar ook in legerplaatsen, alwaar de manschappen zoozeer aan hitte en vocht de voornaamste oorzaken van besmettelijke ziekten zijn blootgesteld.

Als wij nu al het dusver gezegde bijeentrekken, dan bespeuren wij dat dezelfde teekenen en oorzaken der ziekte bij de verschillende autheurs die wij raadpleegden voorkomen. Als

oorzaak der gewone in onze landen in Augustus vooral heerschende Cholera, wordt de hitte des daags en de koude des nachts, waardoor de huidwerking gestoord wordt, opgegeven. Inzonderheid is de ziekte aan lage moerassige streken eigen en onstaat uit dezelfde dampen, welke onze najaarskoortsen, die zij plegen vooraf te gaan, veroorzaken. De hoofdverschijnselen zijn: braakloop d. i. ontlasting van vochten van boven en van onderen, in eene groote menigte. Die vochten zijn in 't eerst dun, waterachtig en later eerst galstoffen. Daarbij voegen zich spanningen, krimpingen en pijnen in maag en ingewanden, hevige krampen in armen en beenen, een kleine radde ingetrokken pols, moeijelijke waterloozing, krachteloosheid, aphonie, groote angst, benaauwdheid. De nagels worden blaauw de vingers koud, de ledematen krom en eindelijk komen er flaauwten, bezwijming en onmagt bij, en de dood eindigt dikwijls onder stuiptrekkingen, worgen, looze brakingen en onophoudelijke persing tot afgang het leven en de ellenden der lijders.

Tot de kwade voorteekenen behooren het koud en blaauw worden der ledematen, koud zweet flaauwten en ingetrokken, naauwelijks voelbare pols, looze brakingen, persing tot afgaan, hevige trekkingen in armen en beenen en stuiptrekkingen.

Tot de goede, inzonderheid meer en meer zich ontwikkelende pols, toenemende algemeene warmte en een rustige slaap, het zekerst bewijs der genezing. Onder de middelen bevelen Aretaeus en Sydenham inwendig dilueren-de dranken. De eerste uitwendig warme, aromatieke, balsamische inwrijvingen en bij gezonken krachten, wijn en voedsel; Sydenham vooral zijn *laudanum liquidum*, ook na de herstelling voortdurend te gebruiken, een middel meest geschikt, om de inwendige krampen en stuipen te stillen en den zoo hoogst weldadigen slaap te bevorderen.

III.

Hervatten wij nogmaals de opgenoemde teekenen der ziekte en derzelver oorzaken en geneesmiddelen, dan vinden wij de volgende als de voornaamste.

1. De Cholera heeft volgens de beschrijving van Aretaeus en andere oude Schrijvers de volgende kenteekenen:

Braken en ontlasten van eene menigte dunne waterachtige stoffen (die eerst later dikker en galachtig worden) met spanningen, krimpingen en pijnen in de ingewanden, hevige dorst, groote angst en benaauwdheid, een snelle radde meest kleine ongelijke pols, krampen en trek-

kingen in kuiten en armen en gehinderde waterloozing. Bij toenemende ziekte ziet men de vingers zich krommen, de nagels blaauw, de ledematen en uiteinden koud worden, er komt duizeling, koud zweet, bezwijming bij, de stem gaat weg, de pols zinkt meer en meer, is bijna niet te voelen en met deze toevallen onder stuipen, worgen, braken, eindigt de dood, soms binnen 24 uren de ellenden van den rampzaligen lijder.

2. Onder de kwade voorteekens behooren vooral de laatstgenoemde, die den hoogsten graad der ziekte en het naderend einde aankondigen. Onder de goede een rijzende, zich meer ontwikkelende pols, toenemende warmte over 't gansche ligchaam en rustige slaap.

3. De ziekte heerscht inzonderheid algemeen bij het einde van den herfst en 't begin van den zomer en wel bepaaldelijk in de maand Augustus, als de dagen heet en de nachten koud zijn, meest in lage landen en gaat de tusschenpoozende najaarskoortsen in dezelve vooraf.

4. Diluerende verdunnende dranken, daarna wijn en *opium* in ruime giften, dikwijls herhaald en lang voortgezet, alsmede warme stovingen en wrijvingen met aromatieke, balsamische middelen en het zetten van koppen worden tegen dezelve aanbevolen.

En zoo zijn wij aan de tweede vraag, die ter beantwoording voor ons ligt, gekomen: Wat is Cholera in Indie?

Onder de Schrijvers, welke ons daarop berigt kunnen geven, behoort in de eerste plaats onze Jacobus Bontius, die in het begin der 17de Eeuw op Java de kunst uitoefende.

Behalve genoemde loopen, dus luidt zijne beschrijving, is de Cholera hier ook eene algemeene ziekte, wier oorzaak, teekenen, toevallen en behandeling ik in dit hoofdstuk wil ontvouwen. De Cholera ontstaat, wanneer eene heete scherpe gal maag en darmen bezettende van boven en van onderen bijna zonder ophouden en in groote menigte wordt uitgeworpen. Het is eene van die ziekten welke het schielijkst afloopen en dus dadelijk hulp vereischen.

De voorname oorzaak der kwaal is, behalve de warme en vochtige temperatuur der lucht, een te groot misbruik van vruchten, die daar ze meest tuinvruchten zijn en aan rotting onderhevig, door hunne te groote waterachtigheid de maag benadeelen en deze scherpe gal verwekken. Men houdt die ontlasting niet zonder reden voor heilzaam, dewijl datgeen ontlast wordt, hetgeen ontlast moet worden, doch daar met

zoo groote hoeveelheid te gelijk de levensgeesten worden uitgeput en door de vuile opstijgingen het hart de bron van warmte en leven verzwakt wordt, sterven de zieken en dat wel zeer schielijk binnen 24 uren of minder, gelijk onder zeer vele anderen gebeurde aan Corn. van Roijen, den Economus in het Gasthuis, die 's avonds ten 6 ure nog wel zijnde eensklaps door de Cholera werd aangetast en nog vóór middernacht onder braken en afgaan met hevige folteringen en stuipen allerellendigst omkwam, daar de hevigheid en snelheid der ziekte alle soort van middelen wederstreefde. Zoo echter na dien tijd de ziekte blijft voortduren, is er groote hoop op herstel. De pols is zeer zwak, de ademhaling moeijelijk, de uiteinden koud. Een inwendige hitte en dorst en aanhoudende slapeloosheid matten den lijder af, die zich rusteloos rondwentelt. Als deze teekenen met een koud stinkend zweet gepaard gaan, dan is 't zeker, dat de dood nabij is. Men moet in deze aandoening in de eerste plaats zorgen, dat dat allerscherpst vocht, hetgeen met zooveel geweld, hevigheid en aandrift voortdruischt, getemperd wordt. Dit kan meest geschieden met zamentrekkende middelen, die maag en ingewanden versterken en tevens door eene matige koude de woede van de ziektestof breidelen. Doch wanneer deze niet spoedig helpen, moet men zon-

der dralen tot het *extractum croci* (een opiaat) zijne toevlugt nemen, zoo wel om het waken te doen ophouden en slaap te bezorgen, die om het groot krachtverlies hier noodzakelijk is, als om na dat die scherpe vochten eenigzins verzacht zijn, de natuur nieuwe kracht bij te zetten, ten einde den vijand te overmeesteren.

Nagenoeg dezelfde middelen prijst James Lind aan, in zijne uitmuntende proeve over de ziekte der Europeanen in heete luchtstreken. In de *Cholera-Morbus*, schrijft hij, moet de maag in de eerste plaats van de stoffen, die zij bevat, bevrijd worden, door den ligten prikkel van eene slappe kamille-thee, of door laauw water met bijvoeging van enkelde droppels geest van hertshoren tot wegneming van de krampen, met welke de patient alsdan dikwijls gekweld wordt. Eveneens moet het *decoct. chamom* in lavementen worden toegediend, tot dat de darmen ook volkomen gereinigd zijn; waarna terstond een opiaat gegeven moet worden en als dit weder uitgebraakt wordt de dubbele hoeveelheid door een clysma in 4 of 5 oncen water en hernieuwd na een tijdverloop van 6 tot 8 uren.

Als andere middelen faalden in het stoppen der brakingen heb ik (voegt hij er bij) meermalen nut gehad van het appliceren op de maagstreek van warmen wijn, specerijen, *opium* en

camfer. Een droppel kaneeloly op een klompje suiker, moschus, munte, somwijlen *Elix. Vitrioli* en *spir. nitr. dulc.* zijn de meest geschikte inwendige middelen en tot drank: kruisenmuntthee, broodwater, amandelmelk enz.

Doch als de brakingen hardnekkig voortduren en de ingewanden wel gezuiverd zijn, dan hangt het behoud van den lijder van het fomentéren der maag met opiaten en camfer en van het toedienen van *Tinct. Thebaica* in lavementen geheel af, moetende men steeds opklimmen met het opiaat om de 8 uren tot braken en pijn ophouden of het hoofd van den lijder wordt aangedaan. In zulke hardnekkige en gevaarlijke gevallen, ben ik soms verpligt geweest de hoeveelheid *tinct. Thebaica* tot een *half ons* in het lavement te vermeerderen, alvorens de krampen bedaarden. Doch bevreesd zooveel *opium* te geven, laat ik over 't algemeen, na 't gebruik van een voetbad, spaansche vliegpleisters aan de beenen leggen, of als een hevige en bepaalde pijn in de maag of eenig ander deel van den buik van 't begin der ziekte heeft aangehouden, dat niet door aderlatingen of warme pappen was weggenomen, een *vesicatorium* op de plaats der pijn aanleggen. Zoo de gansche buik hard gespannen en pijnlijk is, wierd dikwijls eene oogenblikkelijke verligting aangebracht door denzelven met een foment van kamille, witte pa-

paverkoppen enz. te stoven; de wolle of flanelle lappen die in dit foment gedoopt zijn, onmiddellijk vóór men ze aanlegt, besprenkelende met *spir. vin. camphoratus.*

Uit deze beschrijving van Bontius en behandeling zoowel van hem als van James Lind, waarbij ik gemakkelijk de getuigenis van meer andere Schrijvers, zoo 't noodig was, voegen kon, ziet men dat de Cholera in Oost-Indie hoofdzakelijk van die in Europa door meerdere hevigheid, hardnekkigheid, vooral een ten uiterste spoedig afloopen der ziekte onderscheiden is, zoodat de toevallen snel op elkaêr volgen en even snel toenemen, waarom eene dadelijke en krachtige hulp gevorderd wordt, eer de zieke, dikwijls binnen weinige uren ten grave daalt.

Dat snel toenemen en afloopen is de ziekten der keerkringlanden bijzonder eigen. Het leven door den prikkelenden invloed der warmte is er schielijker: de ontwikkelingstijdperken vertoonen er zich vroeger. Het kind is er vroeger knaap, de knaap jongeling, de jongeling man, de man grijsaard. Evenzoo is ook het meisje vroeger huwbaar, maar ook vroeger oude vrouw. Met het leven van ziekte is het niet anders gelegen. De ziekte doorloopt met eene verbazende snelheid alle hare tijdperken, en eer men het vermoedt, is reeds de strijd beslist en het uiteinde dáár. Vergelijkt slechts tot een voor-

beeld de afgaande koortsen in de heete, met die in de gematigde of koude gewesten. De tropische moeraskoorts aan onze najaarskoortsen in oorsprong en aard gelijk bereikt binnen twee of drie dagen hare hoogte en eindigt niet zelden bij den derden aanval met den dood; terwijl bij ons diezelfde koortsen weken en maanden kunnen aanhouden. Daarenboven men mist hier evenzeer die geregelde reactie als die regelmatige opvolging van verschijnselen, welke de ziekten der koudere gewesten kenschetsen. Groote prikkelbaarheid is met geringe toonkracht verbonden en de magtelooze pogingen van een overprikkeld gestel onvermogend om eene geregelde tegenwerking te weeg te brengen, eindigen in krampen en stuiptrekkingen, die zonder nut den lijder afmatten het gevaar vergrooten en de slooping van het organismus verhaasten.

Is deze opmerking geldig omtrent de tusschenpoozende koortsen hoeveel te meer is zij het omtrent eene ziekte als de Cholera, die zelfs in ons gematigd klimaat zoo hevig en schielijk afloopt. Het kan ons derhalve geenszins bevreemden voorbeelden aan te treffen van cholera, die menschen te voren volmaakt gezond eensklaps aangrijpt en in weinige oogenblikken wegrukt, gelijk men dit aangaande den hevigsten graad der ziekte bij vroegere autheurs *morde-*

zijn, of door verfransching van het woord *mort de chien* genoemd, vindt opgeteekend.

Als wij dus op de vraag: wat is Cholera in Indie het antwoord moeten geven, zal het hierop neêrkomen.

1. De Cholera in Indie is eene ziekte, onze Cholera in snelheid van afloop en hevigheid der toevallen verre overtreffende, die gewoonlijk bijaldien de kunst niet dadelijk tusschen beiden komt, den lijder in een kort tijdsbestek van het leven berooft.

2. Hare voornaamste oorzaken zijn: verkoeling, vochtige hitte van den dampkring met koude afwisselende, doch bovenal het *miasma paludosum.*

3. Hare voorspelling is te hagchelijker en noodlottiger naarmate zij met meer woede en spoed ten einde snelt.

Kwade teekenen zijn: inwendige hitte, onleschbare dorst, slapeloosheid, onrust, koud stinkend zweet en stuipen, veelal voorboden van den naderenden dood.

4. Behalve verschillende andere middelen, als diluerende, krampstillende, zamentrekkende, windbrekende, specerijachtige prikkels enz. de laatste ook tot inwrijvingen gebezigd, roemen de oude Schrijvers in 't bijzonder het *opium* uit- en inwendig aangewend, in ruime giften.

De laatste vraag, naar wier oplossing en be-

antwoording wij trachten is: Wat is de tegenwoordige *Cholera Epidemica?*

Wij zullen daarmede in de volgende les een aanvang nemen en er ons langer en uitvoeriger mede moeten bezig houden.

IV.

Wat is de tegenwoordige dusgenoemde *Cholera Asiatica* of liever *Epidemica?* Zietdaar de vraag waarmede wij ons in deze en eenige volgende lessen zullen bezig houden.

Ten einde daarbij geregeld voorttegaan, zullen wij ze splitsen en eerst vragen, hoedanig was de Cholera in Bengalen, waar zij in den jare 1817 haar oorsprong nam, hoe was zij later op Java, daarna in Europa en wel eerst in Rusland en vervolgens in de overige landstreken van ons werelddeel, die zij bezocht heeft. Wij willen daarbij de gevreesde Epidemie op den voet volgen, zooverre Geschied- en Geneeskundige Oorkonden reiken, om eindelijk in grooter trekken het tafereel te schetsen, hetwelk wij dan gemakkelijker zullen kunnen overzien, en daaruit eenige gevolgen af te leiden.

Ik begin dus met haren oorsprong en bedien mij daartoe van de berigten van onzen Landgenoot Dr. Vos in Bengalen, die de Epidemie

van haar eerste begin op het tooneel zelve der gebeurtenis heeft kunnen gadeslaan.

De Cholera in Bengalen.

De ziekte *Cholera morbus* genaamd, zoo luidt ongeveer het verhaal van Dr. Vos, komt voor in de verzengde luchtstreken, bijzonder in den nazomer of in het begin van den herfst, uit de groote hitte van dat jaargetij. Doch niet voor den jare 1817 nam deze ziekte een besmettelijken aard aan. Voor dien tijd tastte zij meestal slechts de geringe klasse aan, verslapt door slechte levenswijs, gering voedsel en zwaren arbeid in de zon en blootgesteld in moerassige plaatsen aan de koude vochtige nachtlucht, en woedde in hare grootste kracht tegen het eind van den herfst, wanneer de dampkring overladen is met vocht en gedurig en onverwachts verandert. De voorname inlanders welgevoed en gekleed, weinig aan de zon blootgesteld, in hooge drooge luchtige huizen wonende waren even als de Europeanen zeldzaam aan dezelve onderhevig. Thans, in 1817, vertoonde zij zich vroeger en meer algemeen dan voorheen, na een vroegen hevigen en aanhoudenden regentijd. Eerst in de maand Augustus wierden de aanvallen menigvuldiger en niet zelden doodelijk, hetgeen veel opzien en onrust baarde. In Jessore stierven er

gedurende die maand dagelijks 20 à 30 personen en niettegenstaande de verschrikte inwoners in menigte vlugtten en men verpligt was het gerigtshof in dat distrikt te sluiten, wierden in weinige weken meer dan 6,000 inwoners het slagtoffer dier ziekte. Eerst schreef men de oorzaak aan plaatselijke omstandigheden toe: het eten van garstige visch en bedorven graan. Spoedig echter zag men de ziekte zich uitbreiden ver buiten Jessore. In Patna, Dinapore, langs marktplaatsen aan de rivier, naar Deccar Kisnagwih, Sylhet, Chittagong, Bhangulpore, Monghys, Calcutta, zich onverschillig op groote afstanden verplaatsende, woedde zij als eene besmettelijke ziekte door 't gansche land. Zij verschoonde noch distrikt, noch stad, noch dorp, noch vlek, noch Europeaan, noch Indiaan, noch soldaat, noch matroos, noch sekse, noch ouderdom, en verspreidde zich ook onder de legers, waar de Geneesheeren dag noch nacht rust hadden, vele der aangevallenen stierven, alvorens het hospitaal bereikt te hebben, en het getal der overledenen zoo groot was, dat zij rondom de tenten der officieren alwaar zij gestorven waren, moesten begraven worden. Van de 11,500 man troepen stierven in eene week 764 en van de kampvolgers, meest Indianen 8,000 binnen denzelfden tijd. Met dezelfde woede voortgaande rukte de ziekte in de distrikten Banda

en Allahabad in het volgend jaar 1818 ruim 20,000 inwoners weg. De toevallen kwamen overeen met die der gewone Cholera in Indostan, doch waren oneindig heviger en gevaarlijker. Gewoonlijk begint de aanval met het gevoel van volheid in de maag en opgeblazenheid van den buik, met walging en neiging tot stoelgang, waarop bijna onmiddelijk volgt de ontlasting van bleek waterachtig vocht zonder reuk noch smaak (!) van boven en van onderen, met groote angst en benaauwdheid, het gevoel van een band om het hart en het midden, dorst en inwendige hitte. Het duurt zelden lang of gemelde toevallen worden opgevolgd door zware krampen, die doorgaans in de teenen en vingers beginnen en zich uitstrekken tot de armen, kuiten, dijen, onderbuik en het benedenste gedeelte van de borst. De pols neemt spoedig af en wordt welhaast onvoelbaar; de ademhaling zwaar en schielijk, met zuchten afgebroken, de buitenste oppervlakte van het ligchaam bleek, huiverig en koud, de huid klam, vochtig en met groote droppels koud zweet bedekt is van eene loodblaauwe kleur. Het gelaat vervalt, wordt doodverwig, de oogen zinken in de oogkuilen, zijn gebroken en glasachtig, en omringd met een bruinen, zwarten kring, de lippen worden loodverwig, de nagels blaauw, de handpalmen wit, ingekronkeld, de mond droog, de tong

wit en stamelende, de stem schor en zwak. De lijder gevoelt op eens een groot verlies aan krachten, de handen beven, de zieke kan niet meer zonder hulp staan of gaan. Hij wordt zoo zwak als een kind en waggelt als een beschonkene. De dorst is onleschbaar en het ingenomen vocht wordt spoedig weder met geweld uitgebraakt. De brandende hitte, benaauwdheid en angst met rusteloosheid houden steeds aan. Eindelijk komt de zieke door veel lijdens afgemat in het laatste tijdperk der kwaal, word ijskoud, krijgt kramptrekkingen en geeft den geest. Dit geschiedt somtijds een uur na den aanvang der ziekte; doch de hevige toevallen duren ook dikwijls 6 tot 12 uren en langer. De lijders zijn over 't algemeen onbewust van den gevaarlijken staat waarin zij zich bevinden. Zij verlangen aan zichzelven overgelaten te worden. Daar de stuipen hen op dien tijd verlaten, lagen zij onbewegelijk, behalve als zij begeerden water te drinken. Het was dan verwonderlijk te zien, met wat gretigheid zij er op aanvielen en het vocht inzwelgden, aanduidende, hoe alles van binnen brandde.

Ondertusschen was er veel verscheidenheid in de toevallen. Braken was het eerste en veelvuldigste verschijnsel, daarop volgden stoelgang en kramp. Doch somtijds waren deze vóór de braking, of de kramp ging vooraf. Meermalen

begonnen braking en stoelgang te gelijk; ja in sommige gevallen was de kwaadaardigheid der ziekte zoo groot, dat de lijder als door den bliksem getroffen, plotseling neerviel en stierf. Het braken meestal gevolgd door duizeling en flaauwte hield lang aan, nadat stoelgang en kramp bedaard waren.

De stof die de lijders ontlasten is bijna nooit geel, maar water en weiachtig wit, of als thee met slijm vermengd.

De hoeveelheid der ontlsstingen is zoo groot, dat zij als een stroom worden uitgespoten, al de vochten niet toereikend schijnen voor de ontlasting, de massa des bloeds zigtbaar vermindert en alle afscheidingen ophouden.

De kramp begon somtijds niet in de ledematen, maar in den buik en deed meestal bijzondere spieren aan met hevige pijnen, vooral zoo ze de maag aantast, wanneer de pijn ondragelijk is en de lijder solt van de eene zijde naar de andere.

Het hoofd is in deze ziekte minder aangedaan dan eenig ander ligchaamsdeel. Indien de kennelijke toevallen der ziekte spoedig verminderen, vallen de lijders in een diepen slaap en het uitbreken van eene warme uitwaseming toont het herstel der levenskracht aan en mag als een zeker teeken van genezing beschouwd worden. In een heviger aanval der ziekte was de herstel-

ling langwijliger en het lijden zwaarder, er bleef eene groote zwakte vooral van maag en ingewanden over, die dikwijls eindigde in eene ongeneeslijke waterzucht.

Het eerste tijdperk der ziekte (het koude) duurde gewoonlijk van 24—48 uren, zelden langer dan drie dagen. Gedurende de eerste 24 uren hielden de toevallen van doodelijke benaauwdheid, koude huid, koud zweet, zwakke pols, braken enz. onophoudelijk aan. Vervolgens deden zich teekenen van herstel op, de gezonkene levenskrachten herstelden zich, de kramp en ontlastingen verminderden, de warmte kwam langzaam weder, de pols verhief zich in kracht en volheid, de tong wierd beslagen, de stoelgangen groen, zwart en pekachtig, er ontlastte zich eene groote hoeveelheid gal. Dikwijls was de aanval der ziekte zonder voorboden, doch in eenige gevallen gingen dezelve vooraf. Het eerste gebeurde in groote steden en legerplaatsen.

De ziekte verschilde zoowel naar de personen, als naar de plaatsen; nu eens was het braken, dan de stoelgang of kramp erger, en elders waren alle toevallen heviger. Vooral hebben de troepen veel geleden.

Na den dood bleef veeltijds de borst en buik bovennatuurlijk warm, wanneer de ledematen reeds stijf en koud waren; een bewijs van de

onnatuurlijke ophooping van bloed in de groote holligheden.

Van de ligchamen dergenen, die in het begin der ziekte stierven, vertoonde er zich bijna geen enkeld in eenen ongezonden staat. Anders was dit met Europeanen van zwakke ziekelijke gestellen en met de geringere klasse der inwoners gelegen.

Bij het openen hunner ligchamen heeft men een bijzonder onaangenamen stank waargenomen, verschillend van de gewone lijkreuk. Het vaatgestel der darmen was niet aangedaan, het was veeleer bleeker of slapper dan gewoonlijk en vol wit modderig vocht, of opgezet met wind. Het net en de darmen waren gespannen, donkerrood, meer of min bruin, naarmate de aandoening meer aderlijk of slagaderlijk geweest was. De maag meestal ingekrompen hard en dik, de inwendige rok ontstoken, en als de ziekte lang geduurd had, in een staat van verzwering; ook de inwendige rok van den endeldarm was meestal zeer ontstoken. De lever was onderscheiden, bij jongelieden uitgezet, vol bloed, in weinige gevallen zacht, papachtig, in andere met abscessen; de galblaas vol gal. In vele gevallen hadden lever noch galblaas niet het minste teeken van ziekte. De milt bevond men zachter en grooter dan gewoonlijk en ook met bloed opgevuld. De groote aderlijke takken inzonder-

heid de poortader merkelijk wijder; het hart en de groote bloedvaten met geklonterd bloed bezet. De longen zwart en zeer zwaar. De hersenen hadden over 't algemeen een natuurlijk voorkomen, de hersenboezems en derzelver vaten dik van bloed en bij sommigen geringe uitstorting. Wat de oorzaken der ziekte aanbelangt, zoo schijnen de maag en darmen derzelver voorname zitplaats te zijn. Dit bewijst het geheele beloop en de overeenkomst der toevallen met metaal- of andere vergiftingen. Want de maag is dat deel hetgeen het eerst en het meest lijdt, en het zelfs dan, nadat de andere toevallen bedwongen zijn houdt het braken aan en niet zelden ontstaat er ontsteking der darmbuis; terwijl men uit de sympathie dezer deelen de krampen in andere plaatsen gemakkelijk verklaren kan. Nogtans blijft de onmiddellijke oorzaak nog even onbekend, als de peststof, die de ziekte voortbrengt.

Dat de weêrsgesteldheid de ziekte niet veroorzaakt, blijkt daaruit, dat men in Bengalen ettelijke jaren lang dezelve heeft zien af- en toenemen en door alle saisoenen heen zien heerschen, bij hitte, koude, droogte en vochtigheid, eveneens bij allerlei voedsel tot een klaar bewijs dat ze aan bedorven graan niet kan worden toegeschreven. Besmettelijk in den striksten zin is zij niet en wierd daarvoor ook niet gehouden. In

haar begin openbaarde zij zich bijna gelijktijdig op verschillende plaatsen, geene voorzorgen konden haar van de legers afhouden en geneesheeren en helpers waren niet meer dan anderen er aan onderhevig. In vele huisgezinnen werd niet meer dan één aangetast; in volkrijke steden was de ziekte niet heviger, dan in minder bevolkte plaatsen.

Dit alles echter, dus eindigt de Schrijver dit gedeelte zijner Verhandeling, geeft mij geene bevoegdheid, om de ziekte voor niet besmettelijk te verklaren. Deze woorden doen ons zien, dat hij omtrent de al of niet besmettelijkheid der Cholera zich niet stellig verklaren durft en op dit punt nog steeds in onzekerheid verkeert.

Omtrent de behandeling bestond groot verschil van gevoelens bij den een was de aderlating hoofdzaak, bij den ander *calomel*, bij een derden *opium* en prikkelende middelen. Wat den een als de beste geneeswijze voorkwam, werd door anderen verworpen, 't welk veroorzaakt werd, doordien de ziekte zich op zooveel verschillende wijzen vertoonde.

Wat de aderlating betreft, hoewel van nut bij Europeanen van een vol gezond gestel, kon men over 't algemeen met weinig ophef van dezelve in deze ziekte spreken en in de meeste gevallen kon men geen bloed genoeg krijgen, dewijl het niet wilde loopen, als zijnde dik, kool-

zwart en van eene olijachtige hoedanigheid. Blaartrekkende pleisters en warme stovingen baatten niets.

Het warm bad bracht slechts eene oogenblikkelijke beterschap aan, doch zoodra de zieke uit het bad was, keerden alle toevallen terug en de algemeene zwakte was zeer vermeerderd. Wrijvingen met gecamferden brandewijn, arak, *laudanum*, *balsamum vitae*, het aanleggen van een zak droog heet zand, of bottels met kokend water en warme dekens of flanel om het ligchaam gewonden waren de beste middelen, om de ligchaamswarmte terug te brengen.

Opium en *calomel* zietdaar de voornaamste inwendige middelen, waarvan men zich bediende; het eerste tot 60 droppels alle 10 minuten het laatste van 10—40 grein om de 4 of 6 uren.

Als hoofdindicatiën of aanwijzingen worden de volgende opgegeven:

1. De krachten der lijders te ondersteunen.

2. De prikkelbaarheid van maag en ingewanden te temperen.

3. De ziektestof te ontlasten.

4. De werking van de maag op te wekken.

Ter voldoening aan de eerste aanwijzing geeft men den lijder een glas besten brandewijn, waarbij men 60 droppels *liquor anod.* voegen kan. Daarna geeft men hem twee eetlepels van de Cho-

lera-mixtuur met twee theelepels van de Cholera tinctuur. Men gaat daarmede voort, doch geeft na de tweede *dosis* om 't half uur een theelepel van de laatste met twee eetlepels van de eerste, tot dat de toevallen bedaard zijn, en indien ze niet wederkeeren twee à drie Cholera-pillen om de gal en andere bedorven stoffen af te drijven. Wanneer de lijder geen vocht hoegenaamd kan inhouden, schrijft men 2 grein *opium* voor met 5 grein camfer opgelost in 35 droppels *spir. ammon. arom.* en 2 theelepels water en als ook dit weder wordt uitgebraakt *opii* gr. I. *camphor.* gr. iij. om 't half uur en zoo de toevallen aanhouden onder 't gebruik der vorige middelen een *clysma ex asa foetid.* met een theelepel *laudanum.* Men wrijft de deelen die door kramp zijn aangedaan en legt heete bottels en mostertpappen aan maag, voetzolen en armen.

Zoo haast de kramp bedaart en de ziekte in het tweede tijdperk is overgegaan, heeft men voor ontsteking van maag, ingewanden en hersenen te vreezen. Men ziet dus van alle prikkels af en geeft de volgenden morgen *ol. Ricin.*, *magnes.* of *senna* bladeren welke purgeermiddelen dagelijks een tijd lang herhaald worden, waarna de lijder onder het gebruik van *stomachica*, *tonica* herstelt. Bij kinderen, die zelden Cholera krijgen, geeft men de Cholera-

mixtuur, tinctuur en pillen in kleine giften van een à twee theelepels van de eerste en 16 — 30 droppels van de laatste, geschikt naar een leeftijd van 2 — 10 jaren.

De Cholera-mixtuur is van de volgende bereiding:

℞. Tinct. columbo. dr. viij.
Vin. aloës.
Sp. carminat. āā. dr. ij.
Aq. menth. pip. libr. iß.

De Cholera-tinctuur.

℞. Vin. opii. aromat.
Aeth. sulph. alcoh.
Carbonat. ammon. āā. dr. ij.

De Cholera-pillen.

℞. Mercur. dulc. dr. j.
Extr. coloc. comp. dr. ij.
Ol. carui gtt. X.
M. f. pilul. N°. 36.

In Calcutta zijn van de 35,796 lijders slechts 2,308 gestorven, d. i. $\frac{1}{15}$. Het gevaarlijkst toeval is het plotselijk krachtverlies in het begin der ziekte. De lijder valt eensklaps neder, ter-

wijl hij wandelt of aan zijne bezigheden is. Hij braakt, is koud, trillend en het klamme zweet breekt hem uit, zijn pols is genoegzaam niet te voelen en hij sterft soms binnen 't half uur na den aanval. Meestal was bij hen die geene geneeskundige hulp ontvingen de ziekte binnen 10 of 12 uren doodelijk. Indien de lijder na zijn herstel zich niet in acht neemt, stort hij dikwijls weder in en men heeft dan in de meeste gevallen den dood zien volgen.

V.

De Cholera op Java.

Na hare eerste verschijning en verspreiding in Bengalen verlaten ons de geschiedkundige oorkonden omtrent deze Epidemie, tot dat wij haar wederom later op onze Oost-Indische Kolonie, Java, ontmoeten. Hier zullen wij ons hoofdzakelijk bedienen van het onlangs uitgegeven werk van den Heer Blume, aan wiens zorg wij verscheidene belangrijke stukken betreffende dezelve verschuldigd zijn. In 1819 bedreigde zij alreeds onze Volkplanting. Want in October van dat jaar had zij zich op Prins Gallis-Eiland en de tegenoverliggende kust van Malacca uitgebreid en hield men 't daarvoor, dat ze door een kustvaarder van Bengalen aldaar was aangebragt; daar wederom andere beweerden, dat ze niet van de vaste wal van In-

die afkomstig was, maar zich aan de noordelijke spits vertoond en van daar verspreid had, ofschoon het geloof aan hare besmettelijkheid bij vele Inlanders en Engelschen ingang vond. Tegen 't eind van December doortrok zij het gansche Schier-eiland van Malacca en sleepte vooral in 't begin des volgenden jaars 1820 eene menigte slagtoffers weg. Inmiddels nam de Gouverneur van der Capellen in 1819 de noodige maatregelen ter wering van de kwaal en bleven onze bezittingen gedurende het geheele volgende ongezonde vochtige jaar 1820 ten eenenmale van de Cholera bevrijd. Of dit evenwel van die maatregelen het gevolg geweest zij betwijfeld de Schrijver, omdat dezelve niet in allen opzigte voldoende konden gehandhaafd noch ook genoegzaam uitgestrekt worden.

Al eenige jaren had er eene groote onregelmatigheid in den loop der saisoenen op Java plaats gehad. Maar vooral opmerkelijk was dit in den jare 1820, wanneer gedurende de drooge of Oost-mousson de lucht niet als gewoonlijk door sterke Oost-winden gezuiverd wierd, maar heet en met dampen overladen bleef, welke tot menigvuldige regens (een ongewoon verschijnsel in dezen tijd) aanleiding gaven. Op deze wijze was in dit jaar het natte en kwade saisoen op Java als verdubbeld. Nogtans het aantal zieken vermeerderde niet; hoewel de ziekten meer het

karakter van het vochtige saisoen bezaten, dat is minder inflammatoir meer gastrisch waren. Maar tegen den tijd van den Regen-mousson werden krampachtige aandoeningen van het onderlijf: kolijken, brakingen met flaauwten zoo algemeen, dat het heerschend ziekte-karakter meer en meer als *nerveus* zich kennen deed. En onder deze omstandigheden brak dan nu ook de werkelijk in 1821 de Cholera op Java uit en wel in de langs het Noorderstrand gelegene Residentien, welke door derzelver lage ligging en moerassigen grond, uit aangespoelde landen bestaande, gekenteekend zijn en velde binnen weinige maanden ruim 100,000 bewoners. Doch niettegenstaande deze overeenkomst van klimaat en eene aanhoudende drukkende hitte brak de ziekte *niet gelijktijdig* in alle die oorden uit, maar in eene geregelde opvolging de eene streek na de andere bezoekende, hetwelk door eene bijgevoegde opgaaf der dagteekeningen als met den vinger is aangewezen. Het was als een brand in eene groote stad uitgebarsten, die van zekere punten uitgaande meer en meer om zich heen grijpt. Evenmin nu als het klimaat alléén als oorzaak der Epidemie kon beschouwd worden, evenmin had de heerschende wind op haren voortgang een bijzonderen invloed, daar zij zich somwijlen met meer spoed tegen den wind in, dan volgens deszelfs rigting verspreidde. Twee

van elkaar verwijderde punten waren het waar zij zich bijna gelijktijdig op het eiland nederliet: Samarang en Batavia. In de Residentie Samarang, waar men hare eerste sporen in de hoofdplaats in het Maleische kamp bemerkte (het eerste punt van gemeenschap tusschen inboorlingen en zeelieden) vertoonde de ziekte zich in hare meest schrikverwekkende gedaante.

Te Batavia niet in het ongezondste deel der stad, maar in het verwijderd Weltevreden en wel in het militaire hospitaal ontdekte men de eerste sporen der ziekte. Ten bewijze dat zij van de temperatuur alléén niet afhankelijk was, strekt de bijgevoegde staat van den thermometer. In het gunstig gelegen Buitenzorg woedde zij wel minder hevig, doch men kon er eveneens als elders een trapswijs toenemen der ziekte bespeuren.

In Soerabaya waren wijze voorzorgen aangewend om de gemeenschap met besmette landstreken te beletten, doch naauwelijks waren dezelve op hooger bevel ingetrokken, of de Cholera barstte met hevigheid los, terwijl de van de overige inwoners afgezonderde Chinesche bevolking geheel verschoond bleef.

Het zoude mij te ver afleiden, Ulieden den voortgang der Epidemie op Java in al deszelfs bijzonderheden mede te deelen. Ik vergenoeg mij U met de resultaten van dit onderzoek bekend

te maken; dat namelijk de Cholera in April 1821 op Java ontstaan is, zich in lage, aangespoelde landen boosaardiger voordoende, dan in hooge bergachtige streken en van de eene plaats naar de andere trekkende, trapswijze toenemende en verscheidene huizen en schepen verschoonende, terwijl in het huis of schip waar één kwaadaardig ziektegeval had plaats gehad, onderscheiden bewoners in korten tijd door haar werden aangetast; dat de verspreiding door een min of meer levendig verkeer begunstigd wierd, dat dezelfde plotselijke weêrsveranderingen de ziekte nu eens bevorderden, dan tegenwerkten en dat waar de ziekte éénmaal veld had gewonnen, zij in weerwil der doelmatige geneeskundige hulp allengs tot eene zekere hoogte van moorddadigheid opklom en vervolgens van zelfs weder afnam; gelijk dit in andere boosaardige ziekten het geval pleegt te zijn. Na dit belangende de Epidemie geboekt te hebben, gaat de Schrijver over tot het veelbetwist vraagstuk aangaande het *contagium*. Belangrijk is het hieromtrent op te merken, dat nadat de ziekte eerst als besmettelijk beschouwd en overeenkomstig die beschouwing maatregelen tegen hare verdere verspreiding van hooger hand genomen waren, later op voorgang van den toenmaligen Chef van den Geneeskundigen dienst den Heer Bowier, die maatregelen wierden ingetrokken, hetgeen ten

gevolge had, dat de tot nog toe bevrijd geblevene Residentiën van Soerabaya en Grissé wierden aangetast en hevig geteisterd. De officiele stukken deswegens te dezer plaats medegedeeld verspreiden over de gansche zaak een helder licht, vooral een stuk van den Heer van Haak toen Inspecteur van Finantien voor de oostelijke afdeeling op Java, daarbij tegen die latere uitspraak en daarop gevolgde mésures protesterende; een monument van bondigen bewijstrant, waarin door eene reeks van opvolgende daadzaken de voortgang der besmetting van plaats tot plaats wordt aangewezen.

Uit het verhaal zelf en de daarin vermelde daadzaken wordt de stelling meer dan waarschijnlijk, dat de Cholera wel degelijk tot de dusgenoemde *morbi contagiosi* behoort; ofschoon even als vroeger in Bengalen verscheidene omstandigheden op Java moesten medewerken, om derzelver komst en verspreiding voor te bereiden. Want ongunstige jaarsgesteldheden, veelvuldige regens, drukkende vochtige hitte waren voorafgegaan, terwijl de lucht geenszins zoo als anders door zuiverende Ooste-winden en droogte was gereinigd geworden. In lage moerassige streken rigtte zij over 't algemeen de meeste verwoestingen aan en niet zelden brak zij uit daar, waar het gestel aan dergelijke ziekte-wekkende oorzaken was blootgesteld geweest. Weshalve

het wettig besluit mag worden opgemaakt, dat inzonderheid onder den begunstigenden invloed van vochtige hitte en opstijgende moerasdampen de ziekte op onze Kolonie ontstaan en bevorderd is, zoodat dit *miasma paludosum* de gestellen meer vatbaar schijnt gemaakt te hebben om het smetgif van elders aangebragt op te nemen en te ontwikkelen.

Onder de middelen door de Schrijver met vrucht gebezigd en aangeprezen, behooren: *opium* met middenzouten of braakwijnsteen, heete steenen aan de voeten, verwarmende opwekkende wrijvingen langs de ruggegraat en drukking der spierachtige deelen. Aderlatingen waren minder dan bloedzuigers of kopglazen van dienst; *calomel* niet, dan in een gevorderd tijdperk der ziekte en in giften van 2 tot 10 greinen om de galafscheiding te herstellen. Behalve en na 't gebruik der vereeniging van *laudanum* met *tart. emet.* bragt de *ol. Ricini* zeer dikwijls spoedige hulp aan. Warme vooral dampbaden en heete stovingen van zeep en potasch waren heilzaam. *Clysmata* en wel prikkelende waren alléén bij atonie van het darmkanaal en *tetanus*, met het gelijktijdig gebruik van bouillon en madera-wijn van goede uitwerking.

Dikwijls echter was, vooral bij verslapte, afgeleefde of uitgeputte gestellen alle kunst vrucht-

teloos en het levensbeginsel wierdt in één oogenblik uitgebluscht.

Volgens ingeleverde Rapporten werden 'er in de Residentie Batavia van eene bevolking van 180,000 zielen in den tijd van 5 weken 19,400 menschen door de Cholera aangetast, van welke er 5,300 stierven; waarvan de helft bezweek, zonder Europesche geneesmiddelen gebruikt te hebben.

Bovenal noemt de Heer Blume ter voorbehoeding den bast van Kulilawan, door welks gebruik, hetzij tot verbetering van het drinkwater, hetzij in een aftreksel, op vele plaatsen waar de Cholera heerschte, blijkbaar een grooter aantal mensshen verschoond bleef, dan in andere waar dit gebruik geen plaats had, voegt daarbij eene aanprijzing van goed voedsel, warme kleeding, vermijden van koude avond-, nacht- of morgenlucht, dagelijksche beweging bij goed helder weêr, drooge, zuivere woning enz., en besluit zijn werk met de opgave van eene huis-apotheek, die evenwel in vele gevallen menig bezwaar zal hebben en in onze Hollandsche steden, bij de menigte welvoorziene apotheken, waar men van dadelijke hulp niet verstoken is, grootendeels ontbeerd kan worden.

Trekken wij het verhandelde bijeen, dan blijkt:

1. Dat de ziekte in Bengalen, alsmede op

Java wel onder begunstiging van vochtige hitte en moeraslucht zich verspreid, doch tevens duidelijke sporen van besmettelijkheid aan den dag gelegd heeft.

2. Dat door eerstgemelde omstandigheid de ziekte voorbereid en de vatbaarheid voor besmetting is ontwikkeld geworden.

3. Dat die vatbaarheid minder algemeen was dan in andere pestaardige ziekten.

4. Dat de Cholera-Epidemie zich van de gewone in Indie heerschende onderscheidde door meerdere hevigheid en gevaarlijkheid der toevallen, snel krachtverlies en besmettelijke geaardheid.

5. Dat er veel anomalie in de toevallen plaats greep en het niet ontbrak aan plotselijke sterfgevallen; terwijl eene aanhoudende koude met volslagen gebrek aan reactie in de uitkomst even noodlottig was.

6. Dat gelijk koude reeds het begin der ziekte kenmerkte, eene terugkeerende algemeen zich verspreidende warmte en uitwaseming met rijzenden ontwikkelenden pols en daarop gevolgden diepen rustigen slaap een' goeden uitslag voorspelden.

7. Dat maag en darmen de hoofdzetels der kwaal en de eerst, meest en laatst aangedane deelen waren.

8. Dat de lijkopeningen in het begin der ziekte

geene organische veranderingen deden zien, bij meergevorderden staat, congestiën en ontstekingen, vooral van maag en darmen, waarbij ook de milt niet zelden uitgezet en verweekt was; dat aderlijke en bloedophooping inzonderheid in het poortaderstelsel algemeen was en het bloed zwart verkoold, nu dik gestolten dan dun en vloeibaar zich vertoonde.

9. Dat de gelukkigste uitkomst bij vaat-reactie in den sthenischen vorm en bij herstelling der circulatie in peripherie en huid verwacht mogt worden.

10. Dat de daartoe medewerkende middelen de meest algemeen aangeprezene waren, als heete stovingen van zand, heet water, spiritueuse inwrijvingen, inwendig opwekkende middelen: wijn, brandewijn, *opium*, *aether*, enz.

11. Dat na opgewekte reactie in het tweede tijdperk der ziekte deze middelen en alle prikkels, uit vrees voor dreigende ontsteking en ter herstelling der galafscheiding (zoo voordeelig in deze ziektevorm) door *calomel ol. Ricini* en andere *purgantia* moesten vervangen worden.

12. Dat eene goede voorzigtige dieet warmte, vermijding van koude nacht- en morgenlucht en maagversterkende *tonica* de beste behoedmiddelen waren, om de ziekte of recidiven derzelve te voorkomen.

13. Dat over 't algemeen evenwel in meer-

gevorderd tijdperk of heviger graad van dezelve de dood door geene geneesmiddelen kon worden gekeerd.

VI.

De Cholera in Rusland.

Tot dus verre bleef de Cholera zich tot Azië en de warmer luchtstreken bepalen, thans zullen wij haar in Europa en het koude Noorden zien overgaan. Hier moeten we vooreerst de Russische bronnen raadplegen, welke de geleerde Lichtenstädt ons met veel moeite en zorg geopend heeft.

Het eerst verscheen zij in 1828 in Astrakan, maar slechts voor een korten tijd en twintig slagtoffers wegslepende. Zes jaren later in 't begin van den herfst 1829 zag men haar onverwachts in Orenburg opdagen, van waar ze zich langs de groote routen naar het Noorden en Zuidwesten verspreidde en alom schrik en ontzetting voor zich uitzond.

De 26 Augustus 1829 wierd zij voor 't eerst in 't militaire hospitaal gezien, doch in den beginne niet herkend, maar als *enteritis* behandeld. Toen zich daarna een tweede, derde en vierde zieke opdeed en allen onder hevige brakingen, ontlastingen en spoedig gezonkene krachten, kort na hunne aankomst bezweken, kwam men op het vermoeden, of het niet de dusge-

noemde *Cholera morbus* kon wezen; een vermoeden tot hetwelk zoowel de toevallen, als de schielijke dood aanleiding gaven en begon men haar als zoodanig te behandelen. Bij de eerste lijkopening vond men de darmen met bloedige strepen; de milt week en uitgezet; overigens niets. Langzamerhand vermeerderde het aantal zieken. Men schreef de ziekte toe aan 't misbruik van vruchten en aan het koude natte weder, doch niet aan besmetting. Middelerwijl begreep de Medicinale Raad, in weerwil van van deze verklaring ze als besmettelijk te moeten beschouwen. Door de volgende toevallen was zij gekenmerkt. Bij sommigen na eenige diarrhee, plotseling braken met krampen in handen en voeten en oogenblikkelijk koud worden van dezelve. Het vel aan vingers en teenen werd gerimpeld, de nagels blaauw, de pols verdween. Bij anderen begon de krankte met een onverwachts zinken der krachten, duizeling en vooral eene pijnelijke drukking in de hartskolk of onder het borstbeen. Later kwam er diarrhee bij en krampen in handen en voeten. De ziekte liep zeer spoedig af. Binnen 8 tot 10 uren volgde de dood; zelden later na driemaal 24 uren, hoogstzeldzaam na langer tijdverloop. Zoolang de krampen en kôû der ledematen nog niet aanwezig waren en de pols nog gevoeld kon worden, was hulp mogelijk; later bijna niet. Bij

anderen begon zij met zwaarte en pijn onder 't borstbeen, drukking in 't voorhoofd of duizeligheid, gedurige persingen met geringe ontlasting en gebrek aan eetlust. Weldra vertoonden zich loop en braking, bleeke morsige tong, slechte smaak, drooge mond, dorst, bleeke vingers en teenen, koude huid, doch niet aan den buik, *facies Hippocratica*, koud zweet op 't aangezigt, onvoelbare pols, krampen, eene heesche klagende en stenende stem en de lijder stierf comateus of onder stuipen. Volgens onderscheidene berigten hadden tijdige, ruime aderlatingen een voordeeligen invloed op de sterfte. Het aantal zieken van het begin der Epidemie tot den 21 October bedroeg in Orenburg en deszelfs omtrek 1135, van welke 653 genazen, 208 overleden en 274 nog onder behandeling waren.

De ligging der stad in eene wijde opene vlakte op een droogen zandgrond, met overvloed van helder water scheen geene plaatselijke aanleiding tot zoodanige Epidemie te geven. Doch het nat weder, aanhoudende zware regenbuijen na sterke zomerhitte en droogte en eindelijk het misbruik van verkoelend ooft schenen daartoe te hebben medegewerkt.

Bij voorkeur tastte zij de mindere volksklasse aan, die in vochtige, bedompte, naauwe vertrekken of kelderkeukens wonen, ook onmatigen en zwangere vrouwen, en menschen van mid-

delbaren leeftijd en die welke eene zwakke digestie hebben.

De lijkopening vertoonde inzonderheid ophooping van zwart, dik, aderlijk bloed in den onderbuik, ook in longen en hersenen, de milt was niet zelden week en gezwollen, de spieren slap en er bestond eene groote neiging tot bederf.

Behalve de aderlating het hoofdmiddel (schoon er voorbeelden van herstel zonder aderlating bestonden) alsmede *calomel* en *opium* op de Engelsche wijze toegediend, waren geestrijke inwrijvingen, aromatieke fomenten en stijfsel-clysteeren met *opium* van veel nut en bij overgang tot *typhus*, *nervina*, *volatilia*, *tonica*. Hevig woedde de Cholera in het dorp Tiris-Usmanow. Want van eene bevolking van 337 zielen wierden er in elf dagen 122 ziek, terwijl de koude tot 27 graden Reaum. steeg!

Bovenal zag men de ziekte langs groote wegen zich uitbreiden, hetgeen verscheidene Geneesheeren van hare besmettelijkheid overtuigde. Een voorbeeld ten bewijze van dat gevoelen brengt de Gouverneur van Orenburg bij, dat namelijk van Russische boeren die in de nabijheid van Karamala, waar de ziekte sterk heerschte, wonende, alle gemeenschap met hun dorp afsneden en zich daardoor beveiligden. Evenwel de meeste Artsen hielden het tegenovergestelde

gevoelen staande en dat was dan ook de reden waarom de quarantaine verwaarloosd, op 14 ja 7 dagen verkort en meerendeels slechts halve maatregelen genomen wierden. Niet onwaarschijnlijk was de ziekte door Karavanen overgebragt; men vindt eenige, hoezeer onduidelijke sporen van dezelve onder de naburige Kirgizen. Intusschen zulk een onderzoek bij halfwilde zwervende volkstammen ontmoet zoovele zwarigheden, dat men niet hopen mag, de zaak ooit tot zekerheid te zullen brengen. Niettegenstaande deze gronden voor hare besmettelijkheid pleiten, leerde de ondervinding dat dezelve veel geringer is, dan bij pest of andere contagieuse ziekten. Voor 't overige had zij ook in Orenburg een vrij snellen loop, soms van 12 tot 18 uren, doch minder sterfte dan in Azië en ontbrak het geenszins aan voorbeelden, dat zij dezelfde persoon andermaal aantastte. Eindelijk hadden koude noch weêrsverandering een merkbaren invloed op haren gang. Onder de geneesmiddelen waren, gelijk ik zeide, aderlatingen, *calomel*, *opium*, warme omslagen en wrijvingen de voornaamste. Prijzenswaardig en groot was de ijver der Artsen, van welke sommigen als slagtoffers van pligt in het Rapport bij name vermeld zijn.

De Epidemie greep nu al verder en verder en zelfs de oude zetel der Russische Czaars Mos-

cou bleef niet verschoond. Duizende menschen wierden aldaar aangetast en het meerendeel bezweek voor de woede der kwaal. Menigvuldig waren de blijken van besmettelijkheid en de overeenkomst der toevallen bewees dat men met dezelfde ziekte te doen had die elders heerschte; vooral is de *vox cholerica* opgemerkt geworden. Lijkopeningen deden veneuse bloedophoopingen als het meest algemeen en wezenlijk verschijnsel kennen; terwijl milt en lever meermalen gezwollen en week waren, en ontsteking bijna nooit bestond. Onder de voorbehoedmiddelen was afzondering de eerste. Onder de geneesmiddelen, aderlatingen, geestrijke aromatieke wrijvingen, heete dampbaden, *calomel*. Omtrent de overige inwendige middelen bestond groot verschil van opinie. Gelijk elders was de Epidemie in haar aanvang het meest doodelijk, later zachter en goedaardiger. In Astrakan nam men verscheidene anomalische vormen waar: als diarrhee alléén of alléén krampen, ook plotselijke onmagt en dood, na hevige drukking in de borst. In den hoogsten graad vertoonden de lijder het schrikkelijk beeld van een levend geraamte en bij den hevigsten vorm en plotselijken dood geleek ze eene oogenblikkelijke vergiftiging of verlamming door den bliksem.

Hoeveel die zedelijke kracht des gemoeds die alleen Godsdienst, vooral Christelijke Godsdienst,

schenken kan, op de Cholera vermag, leert ons het treffend voorbeeld van den Geestelijke in *Saratow* door Lichtenstädt in zijn werk aangehaald. Ook in dit opzigt stichtte de reis van den edelen Russischen Keizer, een waarachtig vorst, grooten zegen, die in eigen persoon alles in Moscou opnam en regelde, overal menschen van bekende braafheid en bekwaamheid heenzond, eene strenge militaire orde in de quarantaine invoerde, en alzoo de klagten over het vruchtelooze van dien maatregel tot zwijgen bragt. In Moscou leden van de laatste helft van September tot den 15 November 7,328 menschen, van welke 3,959 overleden en daaronder verscheidene oppassers en Geneesheeren. Voorts, hoewel de meeste zieken van de geringere klassen waren, zoo bleven toch de hoogere niet verschoond, en wierd vooral de middelbare leeftijd er door aangedaan. Buiten de altijd aanwezige veneuse congestiën met *polypi*, gecoaguleerd bloed enz., vond men ook sporen van *arachnitis* en nu en dan verweeking van 't ruggemerg aan de *cauda equina* die evenwel meer gevolg, dan wel oorzaak schenen te zijn. Bloedontlastingen waren meestal aangewezen, zweetbaden veeltijds schadelijk, vooral in een meergevorderd tijdperk; eene zachte uitwaseming was in 't begin nuttig, het geweldig uitpersen van 't zweet nimmer. *Opium* voldeed alléén in

't begin en in kleinere giften. Het *extr. nucis vomicae* bij diarrhee; boven alles *calomel* met een van beiden vereenigd (*). Onder de nieuwe middelen in Moscou in gebruik gekomen, behoort de *nux vomica* door Dr. Richter gebezigd, die hetzelve roemt boven het *opium* en met *calomel* verbindt. Wrijvingen met warme olie keurt de Schrijver af en van de drooge koppen door Hufeland voorgesteld wacht hij geringe werking.

Over 't algemeen was in Moscou de verhouding van dood tot genezing als de getallen 45:38. Meer vrouwen dan mannen en niet weinige uit de hoogere standen en geestelijken door hun ambt meer dan anderen aan besmetting blootgesteld. Wegens den gang der Epidemie in 't Russische leger bestaan geene officiele berigten. In Riga barstte zij met zulk eene hevigheid en woede los, dat in den tijd van 12 dagen over

(*) Te dezer plaatse voert Lichtenstädt nieuwe bewijzen voor de besmettelijkheid aan en op het handhaven der quarantaine middelen aandringende voegt hij er deze nadrukkelijke woorden bij; » Men moet » nimmer vergeten, dat men met eene ziekte te doen » heeft, die reeds 7 milioenen menschen heeft gekost, » en dat gansch Europa de oogen gevestigd houdt op » de maatregelen welke Rusland tegen een' zoo gevaar- » lijken vijand nemen zal."

de 700 personen er van overvallen, over de 400 gestorven en naauwelijks $\frac{1}{10}$ genezen waren; eene uitkomst tot welke het snel afloopen der ziekte in de eerste dagen vooral heeft medegewerkt; dasrna verminderde dit, en aldus werd ook de verhouding gunstiger. Hoogere standen bleven ook hier niet vrij. Waarschijnlijk hadden transporten gevangenen de kwaal overgebragt.

Uit hoofde van het verkeer dezer stad met Petersburg stond het te vreezen dat ze ook aldaar zou uitbreken; eene vrees die helaas! maar al te zeer bevestigd is, gelijk wij bij de eerstvolgende gelegenheid zien zullen.

VII.

Sedert langen tijd was geene Epidemie onder de menschen verschenen die zich wijd en zijd over ons werelddeel had uitgestrekt. Men zag de pest en gele koorts zich binnen hare grenzen bepalen en was van lieverlede tot de meening gekomen, dat de tijd van algemeen heerschende Epidemiën voor Europa voorbij was. Deze meening is door de Aziatische Cholera geheel vernietigd. Van den Ganges tot aan den Oder en altijd meer westwaards voortgaande, heeft zij in Rusland niet slechts in de oude Hoofdstad maar ook in de nieuwe Residentie hare verwoestingen aangerigt. Den 14 Junij 1831 na-

melijk was het eerste geval van Aziatische Cholera in St. Petersburg waargenomen en officieel bekend gemaakt. Aldaar had de Heer Lichtenstädt wien we tot dus verre als onzen gids volgden, de gelegenheid de ziekte zelve te zien. Van een aantal van 636 die hij in 't hem toebetrouwde hospitaal behandelde, stierven 317 (de grootste sterfte was in 't begin gelijk overal elders) en genazen 319. De vrouwen genazen over 't algemeen veel langzamer dan de mannen, waren erger ziek, doch werden in kleiner getal aangetast. De zwangeren bleven wel in leven, doch kregen eene miskraam. Men zag dikwijls recidiven, doch de ziektevorm was dan minder ontwikkeld, het was eene diarrhee, kolijk enz. en geen van dezen overleden.

Men onderscheidde 6 wijzigingen (vormen of soorten waren het niet en men kan ze ook niet zoo scherp onderscheiden) der ziekte en wel de volgende:

1. Een' hevigen graad zonder voorboden. Op eens voelt zich de mensch, die kort te voren nog wel scheen, doodziek, onder hevig braken, afgaan, dorst met ontlasting van dunne stoffen als zeepwater. Er is geen kolijk, maar pijn in de hartekolk, welke door druk niet toeneemt. De tong is witachtig beslagen, koud vooral van voren. Het aangezigt ingevallen, in 't bijzonder de oogen, die in de diepte der oog-

kuilen weggezonken eene schrikkelijke uitdrukking op het gelaat geven. De huid droog, met koud zweet, geene pisloozing. Het gansche lijf is koud, zelfs het bloed dat uit de ader vloeit; terwijl de lijder klaagt over warmte en geen dek velen kan. De pols is bijna onvoelbaar; het bewustzijn en zintuigelijk gevoel blijven ongestoord tot kort voor den dood. Daarbij angst, krampen en uitputting, zoodat de lijder als men hem oprigt, inzakt. Na weinige uren houden alle afscheidingen op en de dood volgt binnen 6 tot 24 uren na den aanvang der ziekte.

2. Hier zijn voorboden, mindere hevigheid, langzamer loop, indigestie, drukking op de maag, rommeling in 't lijf, onregelmatige meest dunne ontlasting, geel beslag op de tong, laffe smaak, hoofdpijn, duizeling, lusteloosheid. Nu komt er braken en ontlasting bij, koude huid, gezonken pols en krampen, die langzamerhand toenemen met blijkbare remissiën. Na 24, ten hoogsten 96 uren, eindigt de ziekte in dood, gezondheid, of andere ziekten.

3. In enkelde gevallen heeft de ziekte van het begin af aan een' ontstekingsvorm, met grooter hitte, drooger warmer tong en kleinen snellen pols. Hier is onder eene doeltreffende antiphlogistische behandeling de genezing in 24 uren volkomen.

4. Diarrhee zonder braken, met veel neiging

tot congestiën naar hoofd en onderbuik en dood door verlamming der longen.

5. Sterken *vomitus* zonder diarrhee; bij mindere inanitie, ook minder gevaar.

6. Noch *vomitus* noch diarrhee (*Cholera Asiatica sicca*) welke wijziging de Schrijver door het voorbeeld van uitslagziekten, zoo als scharlaken-koorts zonder uitslag, uit de analogie poogt op te helderen.

Tot de naziekten (*morbi secundarii*) welke de cholera somtijds volgden, behooren: hersenlijden, ziekten van de *cornea*, doofheid, buikontstekingen, buikloop of verstopping, *parotides* (gezwellen der oorklieren) waterzucht en eene buitengemeene zwakheid in de spieren, zelfs na een' minderen graad der ziekte opgemerkt, doch eenige weken later van zelf overgaande.

Het voorkomen van zware cholera-patienten heeft iets karakteristieks, en men kan zich niet ligt een meer uitgedrukt beeld van een stervenden voorstellen. Het is eene *facies Hippocratica* in den hoogsten graad. De diepingezonkene naar bovengetrokken oogen met breede blaauwzwarte kringen, welke diep lijden en angst uitdrukken, de doodverw op het gelaat, de ingevallen kaken, het gezonken hoofd en de geheel inzakkende houding geven een eigenaardig beeld der ziekte, dat men terstond herkent.

De tong was des te kouder, naarmate de zieke erger was. De heesche, naauwlijks hoorbare stem is aan deze ziekte alléén niet eigen, maar een natuurlijk gevolg van uitputting. De toestand der ademhaling is van groot aanbelang in de voorspelling bij Cholera; *dyspnoea* is daarom een slecht voorteeken. In geene andere bestaat zoo lang volslagen gebrek aan pols bij het leven. En wat opmerkelijk is, nog na zulk een volstrekt gebrek aan pols een' dag lang, was herstel mogelijk. Het bloed is tot eene donkere gelei gestolten. De hik is niet altijd doodelijk. Het braken is een minder slecht teeken dan de afwezigheid van dit toeval. Pisopstopping is altijd bij hevige graden aanwezig en het terugkeeren eener ruime pisloozing gemeenlijk een zeker voorteeken van herstel. De gerimpelde huid is een gevolg van gebrek aan *turgor vitalis*, vooral aan de uiteinden. Derzelver blaauwzwarte kleur hoogst gevaarlijk. Het zweet zelden goed, veeltijds kwaad, nooit critisch. Op de spierbeweging kon men zich als teeken niet verlaten; want zij bleef wel eens tot de laatste oogenblikken, bij wegsterven van de inwendige levensorganen voortduren. Somtijds zag men, het was een ontzettend gezigt! den lijder nog kort voor zijn dood, als een wandelend lijk, ijskoud en zonder pols door de kamer gaan.

De wijze van sterven verschilde naar het tijd.

perk waarin de dood inviel. Bij schielijk afsterven was 't een ophouden der werking van 't hart. Bij minder haastig uiteinde eene verlamming der longen met stijgende kortademigheid. Door naziekten, hersendood. In 't begin der ziekte vindt men in de lijken noch ontsteking, noch eenige ziekelijke verandering; alléén veneuse congestie in hoofd, borst en buik, vooral in den buik: de *vena cava*, maag en darmen. De galblaas met donkere gal gevuld; de milt blaauwachtig en slap. Men bespeurde geen spoediger bederf dan anders. De oorzaak der ziekte bestaat volgens den Schrijver in eene aderlijke gesteldheid des bloeds en scheiding van *serum* en *crassamentum*. Hare aard was besmettelijk (17 geneesheeren en verscheidene ziekenoppassers stierven aan dezelve) hoewel de vatbaarheid voor die besmetting zeer beperkt was. Zoodanige vatbaarheid bestaat bij overwegende heerschappij van het aderlijk stelsel, neiging tot beroerte, zwaarlijvigheid, asthma, diarrhee, meergevorderden leeftijd, dronkenschap; deze laatste evenwel minder dan men beweert. Evenmin waren verkoeling, (waaraan het bij de groote hitte en koude nachten niet ontbrak) noch vrees of schrik, noch het weder, van bijzonderen invloed op de voortbrenging der ziekte.

Uit pols, huid en tong was dezelve, in hare eerste wijzigingen althans, gemakkelijk te ken-

nen, de andere waren moeijelijker en vorderden een scherper onderzoek.

De voorspelling was bij bejaarden vooral hoogstongunstig, evenzeer bij kinderen, die echter zelden daaraan lijden en vrouwen, (bij zwangeren was de schijndood vaak dagen lang aanwezig) bij volle apoplectische, asthmatische cachectische voorwerpen en zuipers, ofschoon er voorbeelden van genezing dezer laatsten bestaan.

Kwade teekenen waren: *facies Hippocratica*, (de oogen ingezonken als bij lijken) gevoelloosheid, bewusteloosheid, sprakeloosheid, kortademigheid, plotselijk ophouden of afwezigheid der ontlastingen, ischurie, koude loodkleurige of zwarte huid. Ingezonken ingetrokken buik en gebrek aan pols waren niet altijd volstrekt doodelijk. Het braken was bijna nooit gevaarlijk, langdurige diarrhee plag groote zwakheid na te laten.

Vermijding van besmette plaatsen is het eerste voorbehoedmiddel. Dit is zelfs in die steden waar de ziekte heerscht, niet onmogelijk. Want in Petersburg bleek het dat niet alle wijken der stad evenzeer waren aangetast.

Chloorberookingen zijn, tot voortdurende aanwending althans, minder aan te raden, dan luchten der woningen en azijndampen en goede kleeding en voedsel, het matig gebruik van

wijn enz. Doch ook bier en koeler dranken, met mate gebruikt, schaadden niet, en over 't algemeen moest men zich niet veel van zijne gewone levenswijs laten afbrengen.

De behandeling was verschillende naar de wijzingen der ziekte, het gestel der lijders en de toevallen, nu opwekkend, prikkelend, dan meer diluerend, antiphlogistisch. Zoo ook die der *morbi secundarii*. Eene aderlating was van nut bij active verschijnselen, in den derden vorm, of bij neiging tot congestiën. Plaatselijke bloedontlasting in plaatselijke pijnen. Wrijvingen, meer nog *sinapismi* en andere huidprikkels bewezen gewigtige diensten, ook verwarmende middelen, doch met mate en voorzigtigheid naar de gestellen. Want menigeen wierp het zware dek van zich af. Waterbaden en dampbaden beantwoordden niet aan de verwachting; noch *clysmata*, alléén die van stijfsel uitgezonderd, om de ontlastingen te matigen. Lijmige dranken stonden spoedig tegen. Koud water daarentegen, zelfs ijs, versloegen meest den dorst en vermeerderden de toevallen niet.

Onder de inwendige geneesmiddelen was de *Bismuth* van 3—4 grein het nuttigste, met suiker of arab. gom, om de 2 uren. Het verminderde den buikloop, wekte de circulatie, verbeterde de bloedmassa; waarom dan ook deszelfs gebruik moest nagelaten worden, zoo er binnen

24 uren geene ontlasting geweest was, de pols merkbaar rees en een febriel karakter vertoonde. Nogtans was het geenszins een *specificum* te noemen. Het *opium* was minder van nut en dan slechts in kleinere giften, om de dreigende congestie naar de hersenen. De *calomel* zou zulk een naam in de Cholera niet verworven hebben, zoo niet de eerste waarnemers Engelschen geweest waren, die aan dat middel verslaafd zijn. De Schrijver bediende er zich alléén van, wanneer onder het snel ophouden der ontlastingen en beginnende congestie naar 't hoofd, het noodig was genen te bevorderen en deze tegen te gaan. Door andere Artsen waren somtijds met goed gevolg braakmiddelen als *alterantia* aangewend. Het keukenzout (een ons in 6 oncen water eetlepelsgewijze) was in een paar gevallen als *emeticum* van dienst. *Phosphorus* ('t eerst in Moscou beproefd) bewees in enkelde gevallen van groote uitputting hulp, als krachtige prikkel. Dit middel door den opstijgenden rook en vlam in den donker gaf het onbeschaafd gemeen aanleiding om de Artsen van vergiftiging te verdenken. Nu eens hielp de *moschus*, vooral bij vrouwen, dan weder de camfer en de kinine in overblijvende zwakte; het *elix. ac. Hall.* bij hersenlijden, de *ratanhia* bij diarrhee.

Gij ziet, dat in de Cholera evenzeer als overal

de algemeene therapie volgens rationele gronden toegepast, de magneetnaald van den praktischen Arts wezen moet.

Een tiental waarnemingen welke inzonderheid het nut van den bismuth bewijzen, staan aan het slot dezer belangrijke mededeelingen en geven een voldoend getuigenis, dat de Cholera door tijdige welaangebrachte hulp zeer goed en met vrucht kan bestreden worden (*).

VIII.

De Cholera in Warschau.

De Cholera in Warschau, die wij thans te beschouwen hebben, biedt het belangwekkend tafereel aan van de heerschappij der Epidemie op het tooneel des oorlogs, te midden van alle haar begunstigende omstandigheden.

Eerst sints den 11 April, den dag na den veldslag bij Iganië, welke de Poolsche armee tegen het korps van den Russischen Generaal Pahlen

---

(*) Na deze stukken is later nog een 4e gevolgd hetwelk grootendeels de vroegere gevoelens des Schrijvers ontwikkelt en bevestigt en even als de overige der lezing overwaardig is. Naar mijn oordeel behoort aan Lichtenstädt onder de Autheurs over de Cholera den eersten rang.

II geleverd had, wierd het bestaan der Cholera door het Poolsch Bestuur erkend; niettegenstaande zij zich reeds vroeger bij gewondene soldaten vertoond had. Eerst trachtte men de zaak te verbloemen, of vleide zich met eene ijdele hoop in weêrwil van het herhaald berigt en de waarschuwingen van den Generaal Skrzynecki, en reeds den vierden dag na gemelden slag was ze in Warschau genesteld. Vóór het slagleveren, dat 12 uren duurde, hadden de Poolsche troepen een geforceerden marsch gemaakt, en waren genoodzaakt geweest op den natten moerassigen bodem, bij slecht en koud weder, zonder voedsel, noch ander dan moeraswater, den daaropvolgenden nacht te kamperen. Dit lot trof het 1e, 4e en 8e Regiment Infanterie, het 2e Regiment Cavallerie (Uhlanen) en de daarbij behoorende Artillerie, en juist deze troepen waren het, onder welke de Cholera zich het eerst vertoonde, terwijl de andere korpsen, die in hooger streken kampeerden en geen gebrek aan goed water hadden, daarvan verschoond bleven. Van uit dit brandpunt verbreidde zij zich weldra verder zelfs tot Warschau, vooral in de naauwer, bedompte morsige straten aan den Weichsel, later ook in de door de smalle gemeente en Joden bewoonde voorsteden. Eerst poogde de Generaal Krukowiecki, Gouverneur van Warschau, tusschen

de stad en het leger cordons te trekken, doch moest al ras van dit plan afzien, hetwelk het leger in de grootste verlegenheid, ja op den rand des afgronds gebracht zoude hebben. Nu vervoerde men de zieken naar Powazki buiten de stad, in eene legerplaats uit slecht gebouwde barakken bestaande. Weinig was de plaats voor 't opnemen en verplegen van zieken geschikt en onvoldoende de geneeskundige hulp. Want schoon het aantal zieken welhaast meer dan 1500 bedroeg, waren slechts twee Artsen met de zorg voor dezelve belast en het ontbrak daarbij aan bedden, dekens, baden, warme dranken, geneesmiddelen, in één woord aan al het noodige. Van hier de groote sterfte, die in 't begin in dit Lazareth heerschte. In de eerste angst werd al wat maar over misselijkheid, diarrhee, buikpijn klaagde, daarheen gezonden. Doch men moet daarbij niet uit het oog verliezen dat het niet gemakkelijk was, bij een ongehoord getal van 15,000 zieken, 't geen zich reeds in de Hospitalen van Warschau bevond, voor eene gedurig toenemende menigte van nieuwe zieken, die nog daarenboven het gevaar van besmetting met zich voerden, naar behooren te zorgen, te meer daar de stad door de geruststellende berigten van Artsen en Regering in eene gevaarlijke zekerheid ingewiegd was en men bij iedere gelegenheid voortging, de ziekte voor niet besmettelijk te verklaren. Hoe

was het ook mogelijk, krachtige maatregelen te nemen in de hoofdstad van een land in een' revolutie-oorlog gewikkeld. Intusschen men deed wat men kon. Voorschriften van zindelijkheid en goeden levensregel, van behandeling voor Geneesheeren, een fonds tot verschaffing van artsenijen aan behoeftigen, het opregten van een Medicinaal-Collegie, bepaald met dit onderwerp belast en dergelijken meer. Nadat men zag, dat het afzenden der zieken naar het afgelegen Powazki zoo weinig goede gevolgen had, wierden in alle Hospitalen afzonderlijke ziekenzalen voor Cholera-zieken ingerigt.

Met den 6 Mei na een verloop van 25 dagen nam de Epidemie niet slechts in kwaadaardigheid, maar ook in uitgebreidheid merkelijk af en reeds den 13 Mei moest men zich moeite geven om hier en daar nog enkelde Cholera-zieken in Powazki te vinden. Maar later na den slag bij Ostrolenka, toen de armee weder op Warschau was teruggetrokken, brak de ziekte op nieuw met meerdere woede los.

Bij de betrachting der oorzaken, welke het ontstaan der Epidemie in Warschau begunstigden, komt natuurlijk eerst de ligging der stad en het klimaat in aanmerking. Alle Geneesheeren stemmen daarin overeen, dat het klimaat en de ligging van Warschau voor zeer gezond te houden zijn. En inderdaad kan eene stad

naauwlijks gunstiger gelegen zijn, dan deze. Want zij ligt aan den rand eener hooge vlakte ver boven den oever der rivier. De grond is zandig, meer droog dan vochtig en er is geen gebrek aan zuiver water. De lucht wordt door veelvuldige Oostewinden bewogen en epidemische ziekten zijn er zeldzaam. Echter waren in de laatste jaren de afgaande koortsen, gelijk in gansch Europa zoo ook hier zeer algemeen en niet zonder bedenkelijke naziekten achter te laten. In Maart en April heerschte die zinkings koorts welke overal de Cholera schijnt vooraf te gaan. Uit de weêrkundige tafelen blijkt, dat tijdens de Epidemie zich van de armee naar de stad verbreidde, Z. O. winden heerschten, welke, zoo de winden er eenigen invloed op hebben, eer geschikt waren de kwaal van de stad te verwijderen, dan er heen te brengen; evenmin maakten de barometer en thermometer merkelijke afwijkingen, alhoewel het weder in Maart vrij ongunstig was.

De vraag, aangaande den oorsprong der Cholera uit *miasma* of *contagium*, wierd verschillend beantwoord. De hoogere Medicinale Collegiën verklaarden dezelve niet besmettelijk, omdat men Cholera zag ontstaan, waar vooraf geene gemeenschap met zieken had plaats gehad, van de ziekenoppassers maar weinigen, van de Artsen geen één er door werd aangetast, in

vele huizen maar enkelde slagtoffers vielen, de ziekte zoo spoedig afnam, de hoogere standen verschoond bleven en wat dies meer zij. Niet te min waren 'er vele Artsen, welke aan den besmettelijken aard dezer ziekte niet twijfelden, en wien het niet aan gronden ontbrak, om hun gevoelen te staven. Vooreerst toch was het zeer verdacht, dat in vele gezinnen en huizen de plaag alle individus tot aan den laatsten toe overvallen had, dat zij zich bij voorkeur in bepaalde straten ophield, hier en daar oppassers aangetast wierden en dat in de ziekenzalen de ziekte zich menigwerf verspreidde, als men slechts één cholera-lijder daarin opnam. Daarenboven, hoe was de ziekte in Polen gekomen? Niemand in Warschau twijfelt er aan, of de slag bij Iganië gaf aanleiding tot verbreiding der kwaal en de Russen hadden ze aan de Polen medegedeeld. En wat kon daartoe ook meer geschikt zijn, dan een slagveld bedekt met gewonden en dooden, van welke menigeen de kiem der besmetting bij zich droeg. Bovendien leerde de ondervinding, dat van de doodgravers een niet gering aantal het slagtoffer der ziekte wierd en wel de zoodanigen. die de lijken beroofd en zich met dien roof bekleed of ze tot eigen gebruik aangewend hadden. Waarom het meer dan waarschijnelijk is, dat er een *contagium* bij de Cholera bestaat, het geen evenwel maar enkel-

den, door eene bijzondere dispositie daartoe geneigd, schijnt aan te grijpen, en vooral door ongezonde vochtige woning, slecht voedsel, dronkenschap, koude vatten, vermoeijenissen, nachtbraken, neêrdrukkende aandoeningen, plotselinge weêrsveranderingen begunstigd wordt. Aan het niet kennen der ziekte door de Artsen, gebrek aan hulp, het ontoereikende der eerste maatregelen, heeft men inzonderheid de in de eerste helft der Epidemie zoo treurige omstandigheden en het groot getal verliezen te wijten; daar de meeste zieken, in dien eersten tijd stervende in het Hospitaal gebracht, door het ver transport, den slechten weg en gebrek aan de eerste behoeften, in de ziekenhuizen bezweken.

Niet altijd waren de sterkste gestellen het zekerst te behouden, integendeel zag men soms zwakke doch overigens gezonde menschen de ziekte nog gelukkig te boven komen; ook kinderen. Zwangere vrouwen leedden bijna altijd eene miskraam, voor oude lieden was ze hoogstgevaarlijk; meest van allen echter voor zuipers, onder het gemeen in Polen zoo talrijk, voor *syphilitici* en uitgeputte verzwakte ligchamen.

Toen de Cholera zich 't eerst in Warschau vertoonde, waren de Geneesheeren niets minder dan daarop voorbereid. Men zag zich genoodzaakt in allerijl uit Engelsche en Russische berigten een zeker voorschrift zamen te rapen

en aan te bevelen; waarvan het gevolg was dat in den eersten schrik en door vooroordeelen verblind menig Arts zich veelligt aan misgrepen schuldig maakte even verderfelijk als de ziekte zelf, zoo als het misbruik van *calomel* en *opium* waarin men meende de Engelschen te moeten navolgen, zonder te bedenken. dat eensdeels de uitkomsten dezer geneeswijze niet zeer schitterend geweest waren en anderdeels eene andere staat der ziekte ook noodzakelijk eene andere behandeling vorderde. Daartoe wordt men hoofdzakelijk gebracht door de lijkopeningen, die ontegenzeggelijk leerden, dat hier wat anders vereischt wordt, als het aanwenden van een streng antiphlogistisch geneesplan aan de eene en het gebruik der hevigste prikkels aan de andere zijde, eene zeldzame door niets te regtvaardigen tegenstrijdigheid, waarvan de Engelschen het voorbeeld aan de wereld hebben gegeven.

Het spreekt van zelf dat bij verstandige Geneesheeren, al waren zij ook nog zoozeer aan de dwingelandij der School onderworpen op het tegenwoordig standpunt der Geneeskunde eene specifieke kuur of geneesmiddel niet in aanmerking kan komen, maar dat men zich naar jaren, individu, tijdperk der ziekte zal regelen. Naardien de oorzaken dezer raadselachtige ziekte zoo donker en onbereikbaar zijn, zoo was 't onmogelijk op dezen een rationeel geneesplan te bou-

wen en moest men zich bij de dringendste toevallen bepalen: de onderdrukking van circulatie huidwerking en dierlijke warmte en de kramp der vaten en van het geheele ligchaam.

Naar aanleiding van dezelve ontwierp men het volgende geneesplan dat meest algemeen voldeed. Men begon met eene aderlating en wel dadelijk, waarbij of waarna men den lijder in een heet bad plaatste. Vervolgens bezigde men de krachtigste huidprikkels, onder welke de *moxa* zich het meest vertrouwen verwierf en wel langs de ruggegraat bij krampen der ledematen, of op den buik bij braken en diarrhee tusschen de hartskolk en den navel. Het gevolg was dikwijls aan een wonder gelijk, zoodat hopelooze zieken die men op rug en onderlijf tevens zulke *moxae* appliceerde door dezelve in het leven terug geroepen zijn. Voorts sterke met peper bedeelde mostert-pappen aan armen, beenen en voeten. Nadat dit verrigt was bragt men den zieke in een warm bed en liet hem wel toegedekt alle $\frac{1}{4}$ uurs een bierglas vol warmen drank nemen, waarbij men alle 2 uren 5 tot 10 droppels Laud. liq. voegde (*).

(*) Omtrent de bismuth door Dr. Leo aanbevolen, merkt de Schrijver aan, dat het in sommige gevallen nuttig doch geenszins een *specificum* was.

Onder deze behandeling genazen velen en het was alleen noodig de convalescenten onder eene goede diëet te houden, om ze kort daarna als volkomen hersteld te kunnen laten gaan. Doch slechts het kleinste getal was zoo gelukkig. Want menigmaal volgde eene reeks van toevallen die de genezing vertraagden of onzeker maakten. Nu eens vorderde de koorts, die zich na herstelde circulatie ontwikkelde, eene tweede aderlating, dan weder kreeg men ontsteking van een der edeler deelen, of overgang in *status nervosus*, of wel in sluipkoortsen. In het tweede geval waren in 't bijzonder *arnica* en *ipecacuanha refractâ dosi* van nut. Bij overblijvende zwakte der darmbuis *amara aromatica*, *adstringentia* in atonie en somtijds *rheum*, en bij overblijvende pijnen in de ledematen (een gevolg der *mercurialia* door den Schrijver daarom alleen in geval van verstopping aanbevolen) spiritueuse inwrijvingen.

Gedurende de ziekte gebruikt de lijder behalve genoemde warme dranken; warme kruis en munt- thee enz. niets. Als het braken heeft opgehouden een zwakke bouillon met zemelen, rijst of sago toebereid, en lijmig rijstwater, sago of salebdrank. Afwijking van deze diëet, het gebruik van wijnsoepen, harde, zure, onverteerbare, winderige spijs hadden niet zelden eene doodelijke instorting ten gevolge.

Kleine afwijkingen van deze behandeling vorderden de ontstekingachtige en gastrische complicatiën, van welke de eerste het *opium* niet verdroeg, de laatste hoogst goedaardig plag te zijn, en toen de Epidemie aan 't afnemen was ook het meest voorkwam.

Betrekkelijk de prophylactische voorzorgen merkt de Schrijver aan, dat zoolang het niet voldoend bewezen is, dat er geen *contagium* bestaat de quarantaine in allen opzigte noodzakelijk is; dat het tijdig inroepen van medicinale hulp even onontbeerlijk is, en het uit dien hoofde te wenschen was, dat men de handelwijze der Poolsche Regering in hare zorgen voor de kostelooze verpleging der armen ook elders navolgde. Van niet minder belang zijn welingerigte Gasthuizen (minder het isoléren van bijzondere woningen) de zorg en het opzigt over het begraven der lijken, de reinheid en zindelijkheid van straten en huizen, warme kleeding en deksel, goed, gezond voedsel enz.

Eindelijk berigt de Schrijver dat hij in Hospitalen, hoezeer opgepropt met gewonden, niet één eenig voorbeeld van Hospitaal-versterving heeft aangetroffen, en gelooft de oorzaak daarvan in het algemeen en druk gebruik van den Chloor te moeten zoeken.

Uit het medegedeelde aangaande Rusland en Polen mogen wij besluiten:

1. Dat het doorbreken der Cholera in Rusland, in weerwil van cordons en quarantaines, geen stellig bewijs tegen het onvoldoende dier maatregelen of het besmettelijke der ziekte oplevert; daar ze niet strengelijk en standvastig zijn opgevolgd.

2. Dat veeleer de wijze van ontstaan aldaar even als in Polen tot een tegenovergesteld gevoelen leiden moet; gelijk even eens een aantal van 17 Geneesheeren, die in Petersburg alléén voor de kwaal bezweken, aan die leer niet gunstig is.

3. Dat evenwel de ziekte door vele omstandigheden bevorderd en de vatbaarheid voor dezelve aan vele beperkingen onderhevig bleek te zijn, waarom men haar met pestziekten geenszins vergelijken kan.

4. Dat schoon vele wijzigingen wierden opgemerkt, de grondtrekken der ziekte in haar ontwikkelden vorm standvastig dezelfde bleven, terwijl de gastrische vorm bevonden werd de gunstigste te wezen.

5. Dat de sterkste gestellen niet altijd het zekerst te behouden waren, en de hoogere standen der maatschappij niet verschoond bleven.

6. Dat bloedontlasting, huidprikkels en *opium* wel de voorname wapenen waren, waarmede men haar bestreed (ofschoon in Rusland omtrent het laatste de berigten minder gunstig

luidden), doch dat men alléén van eene verstandige toepassing van deze en andere middelen eenigen goeden uitslag verwachten mogt.

7. Dat eindelijk van geene *specifica* noch ter voorbehoeding, noch ter genezing eenig algemeen nut gezien was, maar dat de beste voorbehoedmiddelen waren eene goede van die waaraan men gewoon was niet veel afwijkende diëet, en goede maatregelen van geneeskundige politie, en de individuele toepassing van de regelen eener verstandige praktijk het beste *specificum*.

IX.

De Cholera in Berlijn.

Niet tot Rusland en Polen alléén bepaalde zich de Aziatische Cholera maar zij bereikte ook Berlijn en Hamburg en heerscht thans in het handeldrijvend Brittanje. Uit Berlijn en Hamburg ontvingen wij geloofwaardige berigten van der zake kundige mannen, met wier beknopte mededeeling wij dit Historisch Overzigt zullen eindigen.

Het berigt van den beroemden Horn uit Berlijn onder den titel: *de Cholera zoo als dezelve in Berlijn is waargenomen, uit het Hoogduitsch vertaald door Dr.* Davids, *en uitgegeven te Amsterdam bij Sulpke*, dat berigt van

Horn, zeg ik, strekt vooral ten bewijze van den besmettelijken aard der ziekte.

De ziekte, schrijft Horn, is alhier plotseling zonder eenige voorboden uitgebroken. Geene voorafgaande ziekten kondigden haar aan. De heerschende ziekte-vormen toch waren dezelfde als in vorige jaren. De dampkring in September en October wel eenigzins warmer doch gezond. Niets bestond er dat aan eenig *miasma* kon doen denken. Hoe was 't ook mogelijk, dat bij zulk *miasma* onder eene bevolking van 230,000 zielen dagelijks maar 30 à 40 zijn aangetast en in de Friedrich-stadt geheele wijken zijn verschoond gebleven.

De Cholera is Berlijn genaderd langs gemeenschap te water, door scheepvaart, en de dorpen, welke van die gemeenschap waren uitgesloten, al waren ze nog zoo ongezond, bleven vrij.

Op dezelfde wijze heeft zij zich in Berlijn zelf verspreid. Want nadat op den 29 Augustus, een schipper, op een bootje, dat van Oraniënburg naar Charlottenburg gekomen was, aldaar aan de Cholera was overleden, vertoonden zich van den 30sten af meer ziektegevallen op de Spree en in huizen die onmiddelijk aan den van schepen voorzienen arm dezer rivier liggen, en verspreidde zich van daar in de stad, door voortplanting van personen die of met zieken, of met schippers en wat hun toebehoorde,

in aanraking geweest waren. Geene vochtigheid of lage ligging, maar wel enge naauw bewoonde, of volkrijke straten bepaalden derzelver loop. Eene menigte lieden die eene gestadige en vermoeijende gemeenschap met Cholera-patienten en Cholera-lijken hadden, is aangetast: ziekendragers, oppassers, geneesheeren en in huizen waar de Cholera was, hebben zich verscheidene gevallen van de ziekte achtereenvolgens opgedaan; terwijl ze uit die besmette huizen naar elders wierd overgebragt. Voorbeelden daarvan vindt men bl. 9 en volgg. opgeteekend, van een Doctor die het bloed en de stof uit het darmkanaal van een' aan de Cholera overledene geproefd had, ziek wierd en stierf, en door deze roekeloosheid zijn waard en deszelfs beide kinderen deed sterven; terwijl de dienstmaagd ook ziek wierd, doch in een Cholera-Hospitaal genas (nadat de woning geheel en al ontruimd was, heeft zich geen spoor van Cholera meer in dezelfde straat opgedaan) een voorbeeld van overbrenging door een ziekendrager en meer anderen. Intusschen bevestigt Horn de vroeger gemaakte opmerking, dat bij slechts weinige menschen de aanleg om besmet te worden bestaat.

Daarentegen verschilt hij weder van anderen in de opgaaf van dien aanleg, daar hij 1° de kindsheid noemt, alsmede 2° den hoogen ou-

derdom, waaromtrent de berigten uit Moscou en Petersburg niet eensluidend zijn, zoodat hier eene andere verhouding schijnt te hebben plaats gehad.

3. Wijders ziekelijke gesteldheid: diarrheën, kolijken, voorafgegane koorts. Dit wordt ook van elders bevestigd.

4. Verkoudheid en onmatigheid in eten en drinken. Dit wordt door het garnizoen te Berlijn bewezen, hetwelk tot heden van de Cholera bevrijd is gebleven; alhoewel het aan de gewone Epidemische ziekten, zoo als intermitterende koortsen bij uitstek onderhevig is, en wel omdat er van hooger hand gezorgd was voor warme kleeding en eene goede prophylactische diëet.

Evenmin als Lichtenstädt, hecht Horn aan den invloed der vrees, en voert bij die gelegenheid het voorbeeld der hoogere klassen en dat der kinderen aan, waarvan de eerste, hoezeer ook bevreesd, meestal zijn bevrijd gebleven, terwijl, ofschoon bij de laatsten geene vrees verondersteld kon worden, des niet te min velen zijn aangetast.

In Berlijn heeft men de volgende hoofdvormen waargenomen:

1. Plotselijke angst, onrust, duizeling, een weinig diarrhee en braking, weldra koude van

't ligchaam, ophouden van den pols en spoedige dood, na weinige uren.

2. Hevige *vomitus* en diarrhee met ontlasting van eene eigenaardige stoffe, als rijstwater, onbeschrijfelijke angst, groote dorst, krampen in de leden, stilstaan van den pols, koude en blaauwe kleur des ligchaams. Dood na 24 uren of 2 à 3 dagen. In enkelde gevallen gingen eenigen tijd kramptrekkingen in armen en beenen de overige verschijnselen vooraf.

3. Overgang en *typhomanie* meestal doodelijk doch langzaam.

De Cholera-lijken hebben een eigenaardig voorkomen. Half ontsloten naar boven gekeerde oogen met blaauwe kringen, misvormde pijnelijke trekken, blaauwe kleur, groote stijfheid, zamengetrokken vingers. De maag en darmen opgevuld met eene weiachtige vloeistof, de *mucosa* gedeeltelijk roodt, verweekt, de slijmklieren gezwollen. Hart en groote vaten, zoowel aderen als slagaderen, vol dik zwart bloed. Na een later tijdperk op het darmkanaal eene vastklevende eiwitstof, bloedcongestiën in hersenen, ruggemerg en lever, ook de longen met zwart bloed als overladen. Teekenen van inflammatie werden over het algemeen niet gevonden. Het gewigtigste en meest eigendommelijke was de verandering van het bloed in eene donkere vetachtige zelfstandigheid

als teer, het bewijs dat dezelve aan een dierlijk vergift haren oorsprong te danken heeft; eene verandering gelijk men die ook in vergiftigingen door blaauw-zuur, rottekruid en kolendamp opmerkt, en in Epidemisch-miasmatische ziekten niet aantreft.

Over de uitwendige behandeling waren bijna alle Geneesheeren het eens. Behalve drooge warmte, het wrijven der extremiteiten met scherpe geestrijke vochten en mostertpappen op onderbuik en ledematen, hebben voornamelijk heete lucht- damp- en waterbaden, de laatste tot 30 — 32° Reaum., met potaschloog, zeezoutzuur, of salpeterzuur vermengd, veel voordeel aangebragt.

Van de inwendige middelen heeft niet één zich de algemeene goedkeuring verworven: noch het middel van Hope, noch dat van Leviseur, waarvan het eerste *acid. nitr. camphor.* en *opium* bevat, het tweede alléén uit *camphora* uit- en inwendig gebezigd bestaat, noch de Engelsche methode, noch de *tinct. veratri albi*, noch de *hyosciamus*, noch de *nux vomica*, noch de *belladonna*, noch de *olea aetherea*, noch eenig ander middel konden in de reeds ontwikkelde Cholera iets uitrigten. Slechts dan, als de behandeling in 't begin der ziekte plaats had, zijn velen gered geworden. De chloorberookingen, veelal misbruikt, zijn later meest overal afge-

schaft, en de azijn- en andere berookingen hebben het overdreven vertrouwen verloren.

Regelmatige werkzaamheid en arbeid, eene geschikte diëet, goede woning, veel beweging in de open lucht, zindelijkheid, warme kleeding en gezellige verstrooijing, zijn als de heilzaamste voorbehoedmiddelen tegen de Cholera aan te prijzen.

Tot dus verre volgden wij Horn, met wien Rust, Casper en anderen op het stuk van smetstof overeenstemmen. Van eene andere leer waren de meeste Berlijnsche Artsen; hetwelk een pennestrijd heeft veroorzaakt, die met veel bitterheid gevoerd en nog niet geëindigd is. Voor zoo verre ik weet zijn de daadzaken, hier door Prof. Horn bijgebragt, nergens voldingend wederlegd, en heb ik derhalve gemeend, mij voor als nog aan dezelve te moeten houden, gaarne daarbij erkennende, dat men van beide kanten te ver gegaan is, en dat de Cholera veel vreemds en eigenaardigs bezit, dat ons verhindert dezelve met gewone contagieuse ziekten gelijk te stellen.

Het is te bejammeren, dat men zich in de meest beschaafde landen van Europa, waar verlichte en naauwkeurige waarnemers ons wegens voorname punten vele opheldering hadden kunnen geven, meer in theoretische bespiegelingen en twistvragen verdiept, dan op een ge-

trouw onderzoek der zaak toegelegd heeft. De daadzaken worden in het licht der lievelings-theorie gesteld, en aldus krijgt alles eene andere kleur en gedaante, en zal het voor de nakomelingschap eene zware taak zijn, uit het verhaal van gebeurde zaken eene kritische geschiedenis der Cholera te boek te stellen. Niet zelden moet waarheidliefde voor eigenliefde wijken; dan is het moeijelijk het kluwen te ontwarren. Wij blijven alle menschen, en de waarheid vordert een rein hart en eene boven het gewone peil verhevene ziel. Wie dat bedenkt, geraakt ligt in twijfel, of onze kennis zich wel ooit van het *subjectieve* kan losmaken. Daarenboven, om tot ons onderwerp terug te keeren, Lichtenstädt zegt ergens, dat wij in eene eeuw leven, waarin het mode is de *contagia* te ontkennen, en waarlijk, als we de gevoelens der latere geleerden over pest, gele koorts, venusziekte enz. kennen, moeten we hem gelijk geven. Te voren was het overal *contagium*, nu is het nergens, dat is zoo de *cyclus* der menschelijke meeningen:

Multa renascentur, quae jam cecidere cadentque
Quae nunc sunt in honore — si volet usus.

X.

De Cholra in Hamburg.

Nadat de Cholera zoo veel landen en steden bezocht had, brak ze den 7 October des vorigen jaars ook in de vermaarde Handelstad Hamburg uit. De Med. Dr. van Bemmelen te Haarlem praktiserende vernam dit en begeerig deswegens nader onderrigt te krijgen, schreef hij aan onzen landgenoot Swartendijk Stierling, welke thans aldaar de kunst uitoefent. Deze liet niet lang op antwoord wachten, maar schreef een uitvoerigen brief terug, en het is die brief, welke onder den titel: *iets over de Cholera, zoo als dezelvo binnen Hamburg is waargenomen, door* G. Swartendijk Stierling *Hofraad en Med. Dr. te Hamburg*, na gevraagde en verkregene toestemming te Haarlem bij de Wed. Loosjes is uitgegeven, en waaruit we thans ten vervolge op onze Geschiedenis der Cholera putten zullen. De brief is gedagteekend 17 Nov. 1831. Toen was volgens de telling sedert 7 October het getal der zieken 802, der genezenen 282, der dooden 424 (de overigen bleven in de behandeling).

Dr. Stierling kort te voren van eene reis door 't zuiden van Europa teruggekeerd, zag de ziekte het eerst in den nacht van den 10 tot den 11 Oc-

tober. Hij deelt in dezen brief 1. eenige ziektegevallen mede, spreekt 2. over de behandeling en derzelver uitslag, om eindelijk ten 3. de vraag te beantwoorden wegens de voorbehoedmiddelen, die men zoowel openlijk, als in 't bijzonder ter afwering et mogelijke beperking van de ziekte zoude behooren aan te wenden.

De Schrijver begint zijne taak met de mededeeling der vijf eerste gevallen, die hem zijn voorgekomen. Het eerste is dat van eene vrouw van 38 jaren van een slap zenuwachtig gestel. De ziekte kwam 's nachts zonder voorboden met huiveringen, klam zweet, misselijkheid en braking. Toen hij omstreeks middernacht haar bezocht, had ze onbeschrijfelijke beklemdheid op de borst (*angor circa pectus*) de oogen waren diep ingezonken, de buik week, niet opgezet, noch gevoelig, rillend en koud, in 't onderlijf *volstrekt geene neiging tot ontlasting* (!) geene waterloozing, alle 5 minuten ontlasting van eene groote hoeveelheid weiachtig vocht *per alvum*. De pols klein, gespannen, volkomen bewustzijn, de tong bleek, koud, het gelaat, vooral de neus koud, de lippen droog en wit, de nagels als in 't eerste tijdperk van koorts, blaauw, de huid der vingeren gerimpeld, als had men de handen lang in zeepsop gehouden.

Behandeling. Een sterk sinapisme *ad epigastrium et suras*, heete steenen aan de zijde van

't ligchaam in wolle lappen, *frictiones aromaticae oleosae* van buik en voeten. Inwendig poeders uit *moschus*, *opium* en *pulv. aërophor.* Twee uren later braking met convulsive bewegingen van het middenrif *risus sardonius*, marmerkoude, onleschbare dorst.

Tot drank sterke koffij in kleine hoeveelheid die er in bleef en kleine teugjes koud water waarnaar 't verlangen groot was.

Ten 4 uren 's morgens buikpijn, rommeling, ontlasting van witte stof met braking, onvoelbare pols, *livor* om de oogen, *facies Hippocratica*, *vox cholerica*, ischurie. Een *vesicans* op de maag, *sinapismi*, dezelfde poeders, afwisselend met 8 droppels *sp. sal. ammon. caust.* in gerstewater.

Ten 6 ure teruggekeerde warmte, zweet, betere kleur van 't gelaat, mindere braking en ontlasting. Het *opium* op de helft verminderd.

Ten 7 ure. Geene braking noch ontlasting, rijkelijk zweet, voelbare pols, kramp in de kuitspieren, doodelijke zwakte, ischurie. *Aq. menth. pip.*, *tinct. moschi vinos.* en *aeth. acet.*

Ten 10 ure. Alle toevallen bijna verdwenen. Ontlasting van troebele urien, zwakte. Herstelling onder 't gebruik van *inf. calam. arom.* met *Elix. viscer. Hoffm.*

De behandeling der overige gevallen was naar omstandigheden gewijzigd. Bij eene volbloedige vrouw van 50 jaren waar de *catamenia* ophiel-

den en teekenen bestonden van vaat-reactie, eene aderlating van 16 oncen, bij anderen een *emeticum ex ipecacuanha*, voornamelijk als *alterans*. Voorts uitwendig stovingen wrijvingen, *sinapismi*, *linim. volat. cum camphora*. Inwendig *inf. angelic.*, *liq. c. Cerv. succin.*, *laudan.*, *camphora*, *moschus*, *potio. River.*, *extr. nuc. vom.* *inf. arnicae.*; *aeth. acet.*, *bals. vitae. Hoffm.* lavementen uit kamille en meer dergelijke *nervina analeptica* waren de medicamenten, naar gelang der omstandigheden bij de onderscheidene lijders aangewend, zoodat men zeggen kan, dat, met uitzondering van uitwendige stoovingen en huidprikkels, niet één geval door den Heer Stierling op dezelfde wijze is behandeld geworden.

Niet te min bleef de opwekkende krampstillende, later, bij reconvalescenten, tonische kuur de grondslag der gansche behandeling uitmaken, gelijk dan ook de *diathesis spasmodica* door hem als de heerschende is opgegeven, en uit *convulsio* en *spasmus* in de verschillende deelen de geheele ziekte zoo als daarentegen de beterschap; weêrkeerende warmte, pols, herstelde secretiën uit remissie van beiden verklaard wordt. Dat kramp de naaste oorzaak is (de verwijderde is in den dampkring te zoeken) bewijst, zegt de Schrijver de goede uitwerking der meest vermogende *antispasmodica* of krampstillende midde-

len: *emetica*, *moschus*, *camphora*, *alcali volatile*, *olea empyreumatica*, *arnica*, *serpentaria*, *angelica*, ondersteund door eene aanhoudende *methodus dermica* of huidprikkelende kuur. Het *opium* tot 1 grein om het uur met *moschus*, camfer, sterke koffij om het op de huid te doen werken en deszelfs narcotische werking te matigen, kan men in zulke gevallen aan volwassenen gerustelijk toedienen. Het *magist. bismuthi* was van geen dienst en kon als krampstillend middel voor de maag ook weinig in aanmerking komen, omdat de krampachtige zamentrekkingen van dat deel het eigenlijk wezen der ziekte niet uitmaken. De analogie laat de Schrijver er op volgen, om niet identiteit te zeggen, met tusschenpoozende koorts is buiten kijf; hetzij de kramp van uit het ruggemerg en zenuwknoopen-stelsel tot aan de peripherische uiteinden zijne rigting neme, hetzij dezelve eerst het haarvaten-stelsel aandoe, om daarna alle edele deelen te verlammen. Hier heeft noch *crisis*, noch *lysis*, noch *metastasis* plaats, maar wel *metaschematismus*, wanneer namelijk de koortsaanval aanhoudt, om in *typhus gravior* over te gaan.

In het bijgevoegd Rapport aan den Groot-Hertog van Mecklenburg-Swerin verklaard de Schrijver de ziekte *alléén onder begunstigende omstan-*

digheden besmettelijk (*), van miasmatischen oorsprong, verschillende van de gewone Cholera als eene ziekte van 't vaatgestel, *plogogosis*, van eene in 't zenuwgestel, *erethismus*, *paralysis*, waarom hij de eerste *Cholera gastrica*, de laatste *Cholera nervosa* noemt. Een heviger graad uit vereeniging of zamensmelting van beiden *phlogosis* en *erethismus* (*Cholera nostras* en *Cholera Asiatica*) kan in *gangreen* en *paralysis* overgaan, zoodat beiden hand aan hand verschijnen. Uit dien nerveus-putriden staat, maar ook alléén uit denzelven en onder zulke omstandigheden, kan eene *smetstof*, geboren worden en de ziekte zich door besmetting mededeelen; uit een *typhus putridus* derhalve door vereeniging van *paralysis* en *gangraena*, *contagium*.

Dat zij althans in Hamburg minder kwaadaardig was dan men gewoonlijk denkt, blijkt uit het getal van 800 à 1,000 zieken, en van 400 dooden op eene bevolking van 120,000 zielen onder vele plaatselijke min gunstige omstandigheden.

(*) De Schrijver was daarvan zoo overtuigd, dat hij eene min, na voor weinige uren een hevigen Cholera-aanval te hebben doorgestaan, het kind weder aan de borst liet leggen. Ik noem deze handelwijs op zijn zachtst genomen alleronvoorzigtigst, en ter beslissing van het punt in quaestie weinig afdoende.

Het is geene nieuwe ziekte (*morbus sui generis*) maar het voortbrengsel van een' atmosphaerischen welligt catarrhalen invloed met eene gelijktijdig bestaande ziekelijkheid van 't zenuwleven, behoorende welligt tot de *intermittentes perniciosae*, *larvatae*, of de dusgenoemde kwaadaardige tusschenpoozende koortsen; met opzigt evenwel van hare Oostersche afkomst wel te onderscheiden van de sedert eenige jaren stationair ook in Duitschland geheerscht hebbende moeras-koortsen.

De Schrijver meent uit de *syndrome symptomatum* (uit de toevallen in hun verband beschouwd) met zekerheid te mogen afleiden:

1. Dat de polariteiten van het menschelijk organismus, huid en darmbuis in hare wederkeerige betrekking belemmerd zijn, dat derhalve het evenwigt tusschen de verrigtingen van huid en darmkanaal verbroken, en de antagonistische werking van beide functiën gestoord is.

2. Dat eene positief zenuwachtige (*erethismus*) geenszins echter eene positief of primair slagaderlijke (*inflammatio*) afwijking van het standpunt der gezondheid het begin der ziekte kenschetst: d. i. om in de gewone taal der menschenkinderen te spreken, dat het oorspronkelijke eene ziekte der zenuwen, niet der vaten is.

3. Dat eene negatief zenuwachtige (*paralysis*)

geenszins eene negatief slagaderlijke (*gangraena*) afwijking van den gezonden levenstoestand het einde kenschetst: d. i. dat de kramp bij den dood in verlamming overgaat, en er geen koud vuur het noodlottig uiteinde van ontstekingziekten plaats grijpt.

4. Dat passiviteit van het slagaderlijk stelsel, overstrooming in de aderen, stilstand van 't bloed in dezelve en bloedontaarding de voornaamste verschijnsels der ziekte zijn. Dat eene erethische aandoening der zenuwen van de oppervlakte des ligchaams, welligt ook van het ruggemerg naar de *plexus* en *ganglia abdominalia* zich uitstrekkende een wezenlijk *symptoma* van dezelve is. Dat eindelijk een te zeer geconcentreerde in *paralysis* overgaande vitaliteit (*typhus*) de naaste oorzaak van derzelver doodelijken uitgang is. Dat is, dat verlamming der slagaderen, stilstand en ontmenging van 't bloed de voornaamste *symptomata* zijn, een gevolg van huidkramp en aandoening van 't ruggemerg zich op de onderbuikszenuwen voortplantende en eindigende in volslagen verlamming van 't zenuwleven, *typhus paralyticus*.

Ten slotte getuigt de Schrijver van een niet onbeduidend aantal Cholera-zieken niet één' verloren te hebben, en stelt den Vorst gerust omtrent de overdrevene geruchten van het kwaadaardige der Epidemie.

XI.

En alzoo zijn wij aan het einde onzer historische navorschingen gekomen. Wij zagen dezelfde ziekte, die Indostan en Java geteisterd had, in Rusland verschijnen en van daar naar Polen, Pruissen en Hamburg oversteken. Niettegenstaande zij in het Noordelijk Europa vele slagtoffers velde, vooral in verhouding der genen die door haar getroffen wierden, zoo was echter het getal der zieken, in vergelijking van de bevolking niet groot, en scheen hare hevigheid meer en meer af te nemen; hetgeen inzonderheid de Berlijner en Hamburger Epidemiën leerden. Daarbij was de ziekte gewoonlijk van langer duur en van plotselijke sterfgevallen, als in Indië, vinden wij weinig of geene melding gemaakt. Voor 't overige bleek uit de overeenstemmende teekenen, dat de ziekte, hoewel anders gewijzigd en minder boosaardig, evenwel geene andere was, dan die in Bengalen en elders gewoed had. Evenzeer bewijzen dit de lijkopeningen, in welke aderlijke bloedophoopingen en dezelfde kleur en geaardheid des bloeds werden waargenomen. Gelijke overeenkomst bestond er in de voorspellende teekenen van goed en kwaad. Aangaande het nut van huidprikkels, was bij latere en vroegere waarnemers slechts éénе stem. Minder de eenstemmigheid

aangaande de inwendige behandeling en geneesmiddelen. De Engelsche manier althans vond weinig bijval en werd spoedig verlaten. De aderlating was op verre na niet zoo algemeen in zwang, evenmin *calomel* en *opium*, vooral in die onmatige giften. Water- en dampbaden voldeden minder. Dat hevig uitpersen van zweet was nimmer voordeelig; meer hielp eene matige, wel onderhoudene zachte warmte.

Niet zelden brachten *emetica scopo alterandi* groote verligting aan. Die hevige prikkels, gelijk in Indie zijn aangewend, waren hier blijkbaar van slecht gevolg. Nu hielp eene oplossing van keukenzout in water, dan zachtere *antispasmodica*, *moschus*, *magisterium Bismuthi*, zelfs het *Elix. acid. Halleri* bij hersenlijden, of krachtiger zenuwmiddelen, gelijk te Hamburg. Intusschen blijft Horn's uitspraak waar, dat geen der inwendige geneesmiddelen algemeene goedkeuring verwierf, en moet men Lichtenstädts handelwijs billijken, welke ook die van Dr. Stierling was, die naar de gronden eener algemeene therapie op rationele gronden praktiseerden, zonder zich aan zoogenaamde *specifica* te storen, noch eene experimentaal-methode (zoo zulk eene den naam van methode dragen mag) waarbij men de zieken bij kavelingen afdeelt en op iedere kaveling een

bijzonder middel beproeft, te volgen of aan te prijzen.

Wij hebben dan het eerste gedeelte onzer taak afgedaan, en de historische *facta*, betreffende de thans heerschende Cholera-Epidemie bijeengezameld. Wij zien hier eene menigte strijdige gevoelens betreffende voorname punten, en deze studie is ons eene school van menschenkennis. Mogt zij ons al de ziekte minder leeren kennen, menschen leerden wij kennen, en overal ontdekken wij den invloed van ieders persoonlijkheid. Terwijl bij voorb. de ernstig gestemde Hufeland, onder de voorbehoedmiddelen ons vooral dien moed aanprijst, dien Godsdienst alléén kan geven; noemt de veel minder ernstige Horn de verstrooijingen en vermaken der wereld. Terwijl de verwijderde beschouwer *contagium* op den voorgrond plaatst, raakt dit geloof bij den waarnemer, geslingerd door eigenbaat en belangen van handel- en andere betrekkingen aan het wankelen. En met dezelfde hardnekkigheid als de ultra-liberalen hunne overdrevene leerstellingen en onregtmatige eischen tegen waarheid en billijkheid staande houden, zien we de hevige anticontagionisten, voor alle overtuiging onvatbaar, hunne gevoelens doordrijven.

Laat ons zien of wij in dien chaos van gevoelens en begrippen eenige orde brengen kunnen.

Doch vooraf willen we het laatst verhandelde in eenige punten kortelijk opteekenen.

1. De Cholera in Rusland heeft bij de verschillendste weêrsgesteldheid, zelfs bij strenge koude geheerscht.
2. De miasmatische invloed in Bengalen en op Java opgemerkt, ontbrak hier genoegzaam geheel en al.
3. De beperkte vatbaarheid voor de ziekte wierd in Rusland en ook in Berlijn en Hamburg bevestigd.
4. De toevallen kwamen grootendeels overeen, hoewel over 't algemeen, vooral in de laatste plaatsen minder hevig en niet zelden trage gang.
5. De besmettelijkheid wierd ook hier bevestigd, ofschoon nog door velen betwijfeld.
6. Velerlei waren de modificatiën of wijzigingen der ziekte, hoogstzelden evenwel plotselijke dood; meermalen overgang in *typhus cholericus.*
7. Veneuse congestiën waren het meest standvastig verschijnsel, na den dood in de lijken waargenomen.
8. Het nut van stovingen en huidprikkels bleef zich overal staande houden.
9. Betrekkelijk de inwendige geneesmiddelen bleef nog altijd het grootste verschil van gevoelens heerschen; eene rationéle *Thera-*

peutice universalis was ook nu het eenig *specificum*, waarop men zich verlaten kon.

10. Aangaande de *prophylaxis* en de volstrekte ongeneeslijkheid der hevigste vormen, moet ik naar vroeger aanmerkingen verwijzen. (N°. 12 en 13. bl. 118 en volg.)

XII.

Wij hebben het eerste en voornaamste gedeelte onzer taak volbragt en ik zoude hier kunnen eindigen. Doch welligt is 't voor u en mij zelven niet overtollig, nog eenmaal het tafereel te overzien, en eenige algemeene trekken ter onzer herinnering bijeen te brengen, om tot nadere overweging van sommige punten te geraken.

Eene ziekte te voren endemisch en aan vaste jaargetijden gebonden, verspreid zich van Bengalen over Zuid Azië, vooral langs de groote wegen en waar gemeenschap en verkeer der volken is, in verschillende rigtingen ook tegen den windstreek in, trekt door Azië naar Rusland, rukt met het Russische leger Polen binnen, komt in Oostenrijk, Pruissen, Hamburg en heeft zich nu reeds in Engeland en Frankrijk doen zien, en is van uit Rusland grootendeels den gang der legers gevolgd. En zulk eene ziekte zou niet besmettelijk zijn! Van waar, dat

zoo velen die besmettelijkheid ontkennen? Hiertoe werkten vele en velerlei oorzaken mede. Want om niet van handelsbelang, eigenbaat en andere onzuivere beweegredenen, die zich steeds tegen Cordons en Quarantaines verzetten, te spreken, er bestonden redenen, waarop men met grond aan zoodanig *contagium* meende te moeten twijfelen.

Bij het denkbeeld van eene besmettelijke ziekte, denkt men te veel aan die hoogere vormen: pest, kinderpokken enz. wier besmettelijke aard aan geen redelijken twijfel onderworpen kan zijn. Men vergeet zoo ligt, dat eene smetstof, om opgenomen te worden, zekere voorbeschiktheid veronderstelt dat die voorbeschiktheid nu algemeen, dan weder zeer beperkt wezen kan. Dat in het eerste geval zeer velen, in het laatste maar weinigen zullen worden aangetast; dat onderscheidene omstandigheden daartoe mede of tegen kunnen werken, dat het dus niets bewijst dat deze en gene, ja dat een groot aantal menschen aan besmetting blootgesteld, niet besmet zijn geworden, dat eene ziekte die uit haren aard niet besmettelijk was, door begunstigende omstandigheden besmettelijk worden kan. Dit alles is werkelijk met de Cholera het geval geweest. Door miasmatischen invloed ontstaan, wierd zij onder velerlei begunstigende omstandigheden besmet-

telijk. Maar dewijl de voorbeschiktheid of vatbaarheid voor de ziekte minder algemeen dan bij andere besmettelijke Epidemiën pleegt te zijn, gebeurde het, dat het aantal zieken, met betrekking tot de bevolking minder was; alhoewel de sterfte in verhouding tot de zieken buitengemeen groot moet genoemd worden. Eene ziekte die zoo weinigen aantast, dus redeneerde men, die zoo vele zieken-oppassers en Geneesheeren verschoont, kan niet contagieus wezen. Behoef ik u wel het valsche dezer redenering aan te toonen en hebben we in den loop onzer onderzoekingen niet gezien, dat het aan voorbeelden van besmette zieken-oppassers en Artsen geenszins ontbreekt. Immers in Petersburg alléén stierven 17 Geneesheeren. En zoo het geene besmetting is, waardoor die geduchte vijand van het menschelijk geslacht nu reeds millioenen menschenlevens vernield heeft, wat zal het dan toch moeten zijn? Men spreekt van cosmisch-tellurische invloeden of krachten, een modewoord, eene hoogdravende benaming voor hen die zich met woorden laten paaijen. Maar wat beteekent het. Zullen we met Paracelsus de sterren gaan beschuldigen, of spreken van magnetisme, electrogalvanisme of aard-vulcanisme. Zullen we met Schnurrer aan eene gelijkheid met aardbevingen denken bij eene ziekte, die zoowel Rusland als het vulcanisch Java doorwandeld heeft. Zul-

len we gewagen van louter miasmatischen invloed, daar we haar zien woeden in het hoogste vaste land van Europa. Zullen we aan meteorologische veranderingen denken, daar ze bij alle windstreken in alle klimaten en in alle saisoenen en weêrsgesteldheid geheerscht heeft. Volgt met Behrend de reis der *Cholera morbus* uit Azië naar Europa, ziet haar zich van uit Bengalen alomme langs handelroutes en kusten verspreiden waar slechts verkeer is en gemeenschap der volken. Ziet haar van Indostan niet langs het vaste land van Perzië, maar aan den Perzischen zeeboezem voortgaan, langs gebaande wegen Rusland binnentrekken, met de Russische legers in Polen doordringen en zoo westelijk Europa overheeren. Van waar, dat genoegzaam overal op Java, in Orenburg, Warschau, Berlijn en Hamburg, militairen of schippers de eerste zieken waren, de ziekte met enkelde gevallen aanving, huisgenooten aanstak en zich bij voorkeur in bevolkte, naauwe plaatsen ophield. Zal 't noodig zijn, u nogmaals het voorbeeld van Java en de eerst bevrijde, na 't opheffen der Quarantainen aangetaste districten van Samarang en Grissé, de Russische boeren bij Karamala en de daadzaken door Horn uit Berlijn medegedeeld, te herinneren, om u te overtuigen dat men geen grond heeft, haar alle besmettelijkheid te ontzeggen.

Een tweede punt is de naaste oorzaak of het wezen der ziekte. Dr. Vos noemt aandoening van maag en darmbuis, Tilesius spreekt van nervositeit, Lichtenstädt van veranderde bloedmenging, Marcus van een hartkramp, anderen, zoo als Searle, Blume en Stierling, denken aan eene *intermittens larvata perniciosa* uit *miasma paludosum* (*malaria*) enz. Het laatste gevoelen heeft zeker vele gronden voor zich. De heerschende constitutie, zoo gekenmerkt sedert vele jaren door *intermittentes*; de oorsprong in Bengalen, de miasmatische invloed aldaar en op Java bespeurd; de gang der ziekte, het verband van gewone *cholera epidemica* en koorts, de overgang in *intermittens* en *typhus* niet zelden waargenomen, de gevolgen en naziekten en vele omstandigheden meer. Maar wij willen niet vooruitloopen, noch beslissen; want ook veel is er, dat dit gevoelen schijnt te weêrspreken. Anderen gewagen van eene narcotische vergiftiging, als die door *acid. prussicum* bij voorb., en ook dit gevoelen heeft gronden, die er voor schijnen te pleiten, dat braken en afgaan, die aandoening van maag en ingewanden, die soms plotselijke dood, die weekheid der spieren, die krampen en stuipen, die bloedsverandering, dat spoedig wegzinken der krachten. Doch daartegen strijdt de zeldzaamheid der aandoening van hersenen, dat vol-

slagen gebrek aan *coma* of soporeusen staat (alleen in den *typhus cholericus*, doch niet in de eigenlijke Cholera is *sopor* aanwezig) die spierbeweging met den dood op de kaken en bijna gestremden bloedsomloop.

Laat ons, alvorens verder te gaan, onderzoeken, hoe verre wij in de kennis der Cholera gevorderd zijn.

Dat zij, schoon waarschijnelijk uit *miasma* geboren, later een contagieusen aard verkregen heeft, hebben wij reeds vroeger gezien. De voorbeschiktheid tot dat *contagium* en de vatbaarheid voor de ziekte, bestaat vooral in middelbaren leeftijd bij overwegende heerschappij van het aderlijk stelsel. Het grootste gedeelte aangetasten waren menschen van middelbare jaren, bij wien de organen van den onderbuik het zwakste deel zijn, vooral wanneer die zwakte door onmatigheid, slechte levenswijs enz. bevorderd was. Intusschen, waar zij hevig woedde, ontzag zij noch jeugd, noch ouderdom, noch kunne, noch ligchaamskrachten, en ofschoon de geringere volksklasse doorgaans meest wierd aangedaan, bleven de hoogere standen niet bevrijd.

De meest karakteristieke verschijnselen der ontwikkelde Cholera zijn: *facies Hippocratica*, holle diep ingezonken en naar boven getrokken oogen, met koude tong en adem, kille gerim-

pelde huid; volslagen gebrek aan pols, heeschheid, (*vox cholerica*) ischurie, inwendig gevoel van hitte en dorst, braken en afgaan van een vocht, als wei, eiwit of rijstwater, hevige kramptrekkingen in armen en beenen, helder bewustzijn tot aan den dood.

In een minder hevigen graad begint de ziekte met diarrhee en ontlasting dier eigenaardige stoffe, of braking, of krampen, hoewel de huid noch eenigzins warm en de pols noch voelbaar schoon rad, klein en ongelijk is. Dikwijls ging de ziekte in comateusen staat over met blijken van congestie naar 't hoofd en ijlen dusgenoemden *typhus cholericus*, die evenwel van gewonen *typhus* door het aanzijn der overige Cholera-verschijnselen geheel onderscheiden was.

De grondtrekken van het beeld der ziekte waren dezelfde in Bengalen, op Java, in het Noorden en in de gematigste landen van Europa, onder alle luchtstreken en volkeren, hetzij men Vos leze, of Blume, of Lichtenstädt, of Remer, of Horn, of Stierling, bij allen de treffendste overeenkomst van verschijnselen, tot een duidelijk bewijs dat de Cholera zich overal is gelijk gebleven en dat één vast beginsel, hetzelfde wezen, achter de geheimzinnige kwaal verborgen ligt. Lijkopeningen toonden dat ophoopingen van zwart aderlijk (of dik, teerachtig of dun vloeibaar bloed) het eenig standvastig ver-

schijnsel waren na den dood. Het gevaar steeg en nam af in eene regtstreeksche verhouding tot de graad en snelheid dezer ophoopingen. Hoe spoediger koude en blaauwe kleur des gelaats en der ledematen met killen adem, koude tong, weggezonken pols, gerimpeld vel, holle oogen met blaauw-bruine of zwarte kringen om dezelve; hoe sterker zegge ik en aanmerkelijker die verschijnselen, des te dringender, sneller en grooter het gevaar, des te schielijker dood, des te kleiner de hoop op herstel, hetgeen met wederkeerenden *turgor vitalis* en huidwarmte en pols aanving. Daarentegen, in weerwil van hevige braking en kramp, hoe minder deze verschijnselen, hoe meer reactie in 't vaatgestel, te zekerder verwachting op herstelling en te gelukkiger en spoediger uitslag der kuur.

Eindelijk, niettegenstaande al het verschil der behandeling, één groot punt van overeenkomst: opwekking der huid-circulatie door wrijvingen, manipulatiën, stovingen, mostertpappen en andere snelwerkende huidprikkels; bij den hoogsten paralytischen vorm de *moxa*, zoo als in Warschau, of de aanwending der koude zoo als in Berlijn, volgens Caspers methode. Daaraan waren de aderlatingen, onderscheidene soorten van baden, het warme dek, het gebruik van inwendige opwekkende geneesmiddelen, aan die hoofdindicatie, zeg ik, waren de

hoofdmiddelen onderworpen en dienstbaar en van daar dan ook het nut van dergelijke uitwendige prikkels, waaromtrent alle nog zoo zeer verschillende kunstoefenaars overeenstemden; hetzij contagionisten, hetzij anticontagionisten, Engelschen, Russen, Polen, Pruissen, Hamburgers, voorstanders van *calomel*, aderlating, *opium*, camfer, bismuth, Brownianen, Broussaissianen, empiristen, allen vereenigden zich in den lof der huidprikkelende methode, hoezeer ook hunne wijze van zien aangaande de natuur der ziekte en hare behandeling overigens mogt uiteenloopen.

Wij hebben derhalve enkelde vaste punten, laat ons zien of we daaraan eenige theorie der ziekte kunnen vasthechten.

De Epidemie begon als gewone Cholera in Bengalen onder den invloed van een ongunstig saisoen, op dien tijd, dat de Cholera aldaar 's jaarlijks pleegt te heerschen. Veel werkte tot haar ontstaan en verspreiding mede, en zij scheen eerst eene teelt te zijn van het *miasma paludosum*.

Op gelijke wijze, onder gelijke omstandigheden vertoonde zij zich op Java, met dat onderscheid, dat de ziekte, in Bengalen geboren, op Java wierd overgeplant, na in beide landen door denzelfden miasmatischen en meteorologischen invloed gekoesterd en voorbereid te zijn. Nogtans hoe meer zij zich ontwikkelde en verspreid-

de, te meer openbaarde ze haar besmettelijk karakter en kreeg eene zelfstandigheid, onafhankelijk van de moeraslucht, waarin zij geboren was en opgegroeid.

Als contagieuse zelfstandige ziekte doortrok zij, thans eene Wereld-Epidemie geworden, met langzamen, doch zekeren tred Azië en Europa. Altijd echter behield zij vaste grondtrekken van haren eersten oorsprong en liet dezelfde sporen achter. Hevige huidkramp van buiten en aderlijke bloedophooping van binnen, daarop wezen hare hoofdverschijnselen en het onderzoek der lijken na den dood. Een verkoold bloed stollende in de vaten was het onveranderlijk toeval der schielijk doodende kwaal. Ontstekingen van maag, darmbuis en ingewanden, aandoeningen van hersenen en zinnen waren onzekere en afwisselende toevallen, die wel dikwijls doch niet altijd haar volgden. Zij waren geene trouwe gezellen der ziekte en in 't begin afwezig. Wanneer hetzij reactie des gestels, hetzij middelen die reactie wekkende, in 't bijzonder op de huid aangebragte prikkels de huidcirculatie konden aan den gang brengen en het evenwigt tusschen *centrum* en *peripherie* herstellen, dan was de genezing voldongen, het pleit beslist.

Leidt ons dat alles niet tot zekere *analogie* tusschen Cholera en afgaande koorts, *intermittens perniciosa*, *larvata*, alreeds vóór mij door

schrandere waarnemers: eenen Searle, Blume, Hufeland, Stierling en anderen opgemerkt. Men moet om deze *analogie* nog meer waarschijnlijk te vinden, aan de tropische koortsen, aan *febris endemica Bataviae* bij voorbeeld denken, waar alles *in compendio* en in groote kracht gezien wordt, en daarbij de beschrijvingen der *febris cholerica* en *algida* van Torti vergelijken, en herinnere zich tevens aan den sedert verscheidene jaren zoo algemeen in ons Werelddeel heerschenden *typus intermittens*, welke deze Epidemie schijnt te hebben voorbereid. Dat kina en kinine in het accès zelf niet helpen (gelijk Lichtenstädt aanvoert) bewijst niets. Op Java worden die middelen in de aldaar heerschende *intermittentes* ook maar zelden, ja bijkans nooit verdragen. Beter misschien zouden ze als *prophylactica*, gepaard met een goeden leefregel voldoen. Dan, ik vergeet, dat ik de zaak alleen historisch met U wilde overwegen en verdiep mij in hypothetische bespiegelingen. Zoo gaat het ons veelal. Wij zoeken éénheid in verscheidenheid, zelfs in die dingen, welke we ter naauwernood en nog zeer onvolkomen kennen.

Hier moet ik eindigen en laat aan kundiger mannen de taak over, om verder te gaan.

Vergunt mij alleenlijk nog ten slotte U eenige

hoofdresultaten van ons onderzoek te herinneren:

1. De *Cholera Asiatica*, oorspronkelijk miasmatisch, ontwikkelde zich later als eene Epidemisch-contagieuse ziekte en wierd eene zelfstandige Wereld-Epidemie.

2. Het betwijfelen van derzelver contagieuse geaardheid is grootendeels aan de zeer beperkte vatbaarheid voor dezelve toe te kennen.

3. De geringe hulp van Cordons en Quarantaines om haar te weren vindt in het niet streng houden derzelve, den Poolschen oorlog en andere omstandigheden eene gereede verklaring en oplossing.

4. De voorbeschiktheid bestaat hoofdzakelijk in een heerschend aderlijk stelsel.

5. Lijköpeningen toonden bovenal ophoopingen in dat stelsel aan.

6. Opwekking der huid-circulatie was het groote punt van behandeling, waaromtrent men algemeen bij alle verschil van meeningen overeen kwam.

7. Uit dit alles rijst het vermoeden van zekere *analogie* tusschen *Cholera Asiatica* en den hevigsten graad van kwaadaardige of vermomde tusschenpoozende koorts (*febris intermittens perniciosa*, *larvata*, *tropica*) welk vermoeden evenwel tot geene zekerheid kan worden opgevoerd en niet boven allen twijfel verheven is.

Thans is, hetgeen te vreezen stond, ook in ons Vaderland de geduchte vijand ingeslopen en 't is niet twijfelachtig, of hij is van buiten aangebragt. Wie 't wil, geloove het, dat het eten van bedorven visch, of misbruik van sterken drank, of het bloot stellen aan koude en nattigheid onze Scheveningers zulk eene kwaal berokkend heeft. Die ze gezien heeft, zal met mij om dergelijke sprookjes lagchen (*).

Vergezeld van den vriendelijken en onvermoeiden Bad-arts den Heere d'Aumerie, welke onder eene sterke bevolking en eene nog altijd toenemende Epidemie, zonder genoegzame hulp, zijne zware taak met ijver en naauwgezetheid vervulde, trad ik het ziekenhuis binnen. Reeds bij mijne eerste intrede trof mij het vreemd, wonderbaar, maar tevens ontzettend voorkomen, dat deze ziekte zoo geheel eigen is. Menschen met verbleekte ingevallen kaken, holle strak naar boven gerigte oogen, met donkere kringen omgeven, de blik gebroken, de huid kil als van een lijk,

(*) Woensdag 25 Julij bezocht ik eerst het ziekenhuis te Scheveningen, vervolgens dat in den Haag en Donderdag daarop dat te Rotterdam, waardoor ik gelegenheid had, de ziekte achtereenvolgens in alle de plaatsen te zien, welke zij na elkander bezocht had.

zonder pols, met koele of koude tong en adem, eene heesche onverstaanbare stem, blaauwe handen en voeten als bij beginnend koud vuur. Men bevindt zich onder een hoop stervenden; er heerscht de stilte van het graf, alleen nu en dan afgebroken door enkelde schorre klagten, of het braken van golven wit vocht als rijstewater. En die zelfde menschen waren nog voor weinige uren volmaakt gezond. Ik zag er in den bloei der jeugd met een sterk gespierd ligchaam, ouden en jongen, van allerlei jaren, kunne en gestel.

Het was geene zwakte van uitputting en verlies van vochten, dat ze dus als door den bliksem getroffen had neêrgeveld, want die krachteloosheid was niet geëvenredigd aan de ontlastingen, maar dikwijls het grootst, waar deze gering of pas begonnen waren. Het was eene vijandige magt, die het leven in zijne springveêr had aangegrepen. De machine staat op eens stil. Geen pols, geene hartklopping, geene levenswarmte, geene afscheidingen; een ontmengd bloed, stoltende in de vaten. Alles is werkeloos, alles is verlamd en de Geneesheer staat als ontwapend op het zien van zulk een' vijand. Wat zal zijne kunst vermogen daar, waar alles versterft, waar de krachtigste prikkels, geen stortbad, geen brandmiddel, geen *phosphorus* vermag het leven terug te roepen of

op te wekken, waar de tijd van werken zoo ontzettend kort is.

En komt men al dit eerste tijdperk te boven, straks rijzen er nieuwe gevaren. De hersenen worden aangedaan. De lijder ijlt of dommelt met koude handen zonder polsslag, of met maar even trillende ader, somtijds met tragen, vollen pols als bij *apoplectici.* Men noemt dit *typhus*, doch *typhus* is het niet (of men zou het dan *typhus cholericus* moeten heeten) maar een volgend tijdperk der ziekte. Alsdan zouden koude omslagen, ijs om het hoofd, afleidende middelen (*calomel*) en verkoelende *nervina*: een *julapium* met *sp. vitr.* het beste zijn. Anderen kregen bloedige afgang (*diarrhoea cruenta*) die de nog overige krachten uitputtede. In dit geval waren minerale zuren en zamentrekkende middelen het vermogendste om deze passive bloedvloeijingen tegen te gaan. Ik zag er met galbraking en gele tong. Deze waren nog de minst gevaarlijken en bij hen was hoop op herstel, wanneer namelijk de pols zich verhief en de levenswarmte wederkeerde. Een braakmiddel uit *ipecacuanha* in 't eerste begin toegediend, of huiduitwaseming bevorderende middelen: *spir. minder.*, *camphor.* enz. bewezen de meeste diensten, met uitwendige warmte, wrijvingen en huidprikkels.

In den Haag zag ik kindertjes met *typhus*

cholericus; te Rotterdam meest forsch gespierde mannen met *Cholera paralytica.* Doch bij al die wijzigingen van menschen, leeftijd en graad der ziekte hetzelfde grondbeeld. Moet ons dit niet doen denken aan *ééne* oorzaak en dezelfde natuur der raadselachtige kwaal. Zeker is 't een vergif dat het leven uitblunscht. Maar hoedanig is dat gif? Is het gelijk aan de *malaria* die de kwaadaardige moeraskoorts voortbrengt, of aan eenige smetstof? Is bloedontmenging, of zenuwverlamming de naaste grondoorzaak der verschijnselen? Moet men denken aan eene vermomde koorts, of aan eene vergiftiging van het bloed? Voor beide gevoelens pleiten vele en gegronde redenen. In het eerste geval zou de kina en inzonderheid de kinine niet slechts als genees- maar bovenal als voorbehoedmiddel moeten gebruikt worden, gepaard met eene goede voedende diëet en warme kleeding; in het laatste zoude men het onbekende *antidotum* moeten zoeken, of tot *antiseptica*, *alexipharmaca* zijne toevlugt moeten nemen: *ammonia*, *camphora*, *serpentaria*, *acida mineralia* en het inademen van zuurstoflucht door sommigen voorgesteld. Men zoude beide indecatiën kunnen vereenigen. In eene plaats waar de Cholera heerscht, kina of kinine als voorbehoedmiddelen kunnen geven, daarbij zorgende voor voedsel en deksel bij de schamele gemeente en in

de werkelijk uitgebrokene Cholera tegengiften aanwenden, altijd met inachtneming en opvolging der algemeene therapie naar het voorbeeld van Lichtenstädt en Swartendijk Stierling, wier geschriften boven anderen door hen, die Cholera-zieken behandelen, verdienen geraadpleegd te worden.

Met de vroegere empirische en symptomatische behandeling sterven bijna allen; ik wacht er derhalve niets van. Alléén de uitwendige huidprikkelende methode verdient eenig vertrouwen. Anders heeft ons de Geschiedenis der Epidemie slechts het onvermogen der kunst doen zien. Het is daarom onze pligt op redelijke gronden verder te gaan.

Ten einde evenwel eenige verstandige regelen te hebben, naar welke men zijne keus der middelen bepalen en zijne geheele geneeswijze rigten kan, moet men altijd in 't oog houden, dat een vijandig beginsel op het organisme gewerkt heeft. Het gevolg daarvan is onderdrukking van het leven, hetgeen spoedig dreigt te worden uitgebluscht. De Geneesheer moet dus trachten de levensvlam aan te wakkeren en dit doen naar omstandigheden. Wordt een volbloedig krachtig gestel eensklaps getroffen, men doe dadelijk als in eene beroerte, eene ruime aderlating en trachte vervolgens door huidprikkels en andere middelen, het bloed naar oppervlakte en huid

terug te brengen. Heeft men een zenuwachtig gestel voor, men geve opwekkende zenuwmiddelen, die tevens de uitwaseming bevorderen *sp. minder.*, *camphora*, *moschus*, *pulv. Dov.*, *mentha*, *serpentaria*, *arnica*, *liq. C. C. succin.* enz. matige de sterke diarrhee door stijfselklisteren met of zonder *laudanum*, geve zoo maag en darmbuis meest krampachtig zijn aangedaan, het *magist. bism.*, *castoreum*, in borstkrampen *flor. zinci* met *moschus*, in aandoeningen van het ruggemerg *extr. nucis vomicae*, in groote *atonie* en *sopor*, *arnica*, *serpentaria* enz. gepaard met sterke huidprikkels en zelfs de *moxa* op de hartekuil en langs den ruggegraad geplaatst. Is men op deze wijze er in geslaagd, het levensvuur aan te blazen en de levenswerking te herstellen, dan heeft men nieuwe gevaren te duchten. Die levenswerking kan te sterk, kan en zal in de meeste gevallen ongeregeld zijn. Men krijgt congestiën naar 't hoofd of andere deelen. Nu moet men dus de levenswerking met beleid besturen, algemeene of plaatselijke bloedontlastingen, afleidende middelen: *purgantia*, vooral *calomel*, daarna minerale zuren, koude omslagen om 't hoofd enz. komen dan te pas, of bij sommigen waar meer opgewekt moet worden: *analeptica*, *nervina*, doch met groote omzigtigheid en mate, opdat men niet overprikkele en het heilig vuur doe uitgaan.

Bovenal onderscheide men in deze geheele ziekte wel valsche, van ware zwakte, onderdrukking van 't leven, van ware uitputting. Dat de eerste het meeste plaats heeft, blijkt uit de reactie in het tweede tijdperk, die gewoonlijk te sterk is en getemperd moet worden. Denkt slechts aan den aanval van eene tusschenpoozende koorts. De Geneesheer die in het eerste tijdperk van koude steeds ware zwakte veronderstellende de sterkste prikkels zoude durven voorschrijven, zou zich dit in 't volgend tijdperk van reactie beklagen en zal men dan de *cholera paralytica*, (in gezonde sterke gestellen *paralysis plethorica*) steeds met hevige *antiparalytica* gelooven te kunnen opheffen. Eer zal men met voorloop een brand blusschen, of een bevrozenen of drenkeling bij een gloeijend vuur in 't leven terugroepen.

Vraagt men mij eindelijk naar de beste voorbehoeding, ik noem eene goede diëet, goed voedsel, warme kleeding en dat alles waardoor men zijn ligchaam in staat stelt den aanval van zoodanigen vijand te wederstaan; maar vooral dat kinderlijk ootmoedig vertrouwen op God en die onderwerping aan zijnen wil, welke onze ziel rust en kalmte geven kunnen, zelfs in het aanzien van den dood.

— ne

